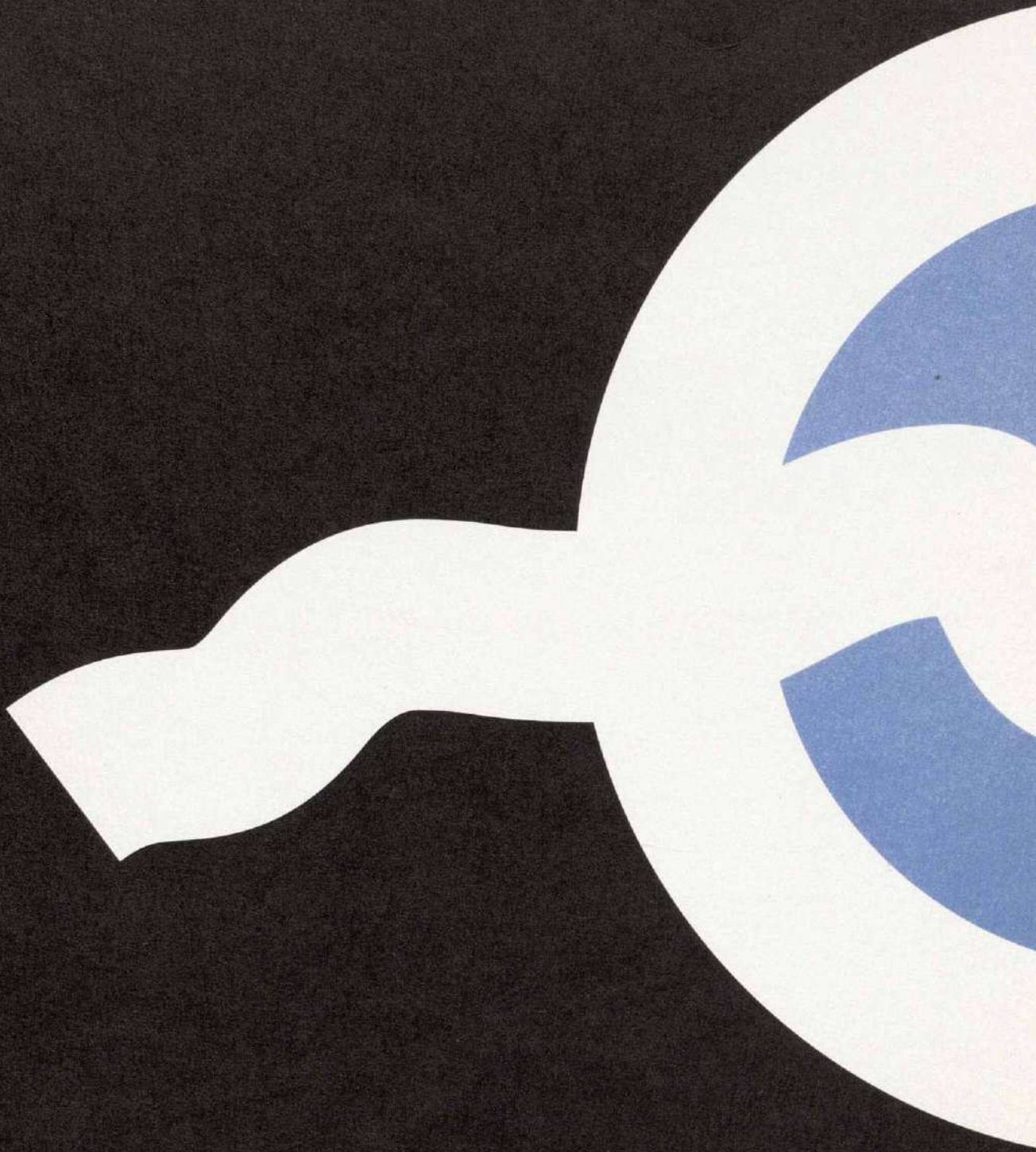

3

ELS CANVIS
SÓN POSSIBLES

P A R L E M - N E

**ELS CANVIS
SÓN POSSIBLES**

Novembre de 1998

Amb la col·laboració de:

En conveni amb:

 Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura
Secretaria General de Joventut

Col·labora:

 Generalitat de Catalunya
Departament de Benestar Social
Direcció General d'Acció Cívica

Coordina la Col·lecció: Jaume Llansó

Disseny gràfic: Anna Freixenet

Correcció: Margarida Planes

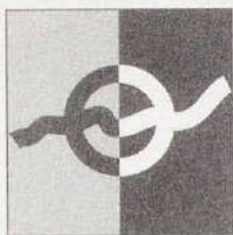
Impressió: Arfagraf, S.A.

Dipòsit legal: B-19.589/98

Minyons Escoltes i Guies Sant Jordi de Catalunya.

Valldoreix 1998

ÍNDEX

Introducció

Pròleg *Els canvis són possibles*

- 1. El futur pot ser millor que el passat?**
- 2. La crítica del capitalisme.**
- 3. Des de postmodernitat, cap a on?**
- 4. La democratització de l'economia.**
- 5. La direcció dels canvis.**
- 6. Cloenda.**

I N T R O D U C C I Ó

Teniu a les mans el tercer número de la col.lecció PARLEM-NE de MEGSJC, una col.lecció que va començar amb la publicació d'«El lloc bo», de Rai Ribera i d'«Eduquem per la pau», que incloïa com a col.laboració principal un text d'Arcadi Oliveres.

La col.lecció «Parlem-ne», de MEGSJC, va néixer de la voluntat de l'Associació de publicar en un format còmode, però d'una certa presència, aquelles aportacions o treballs que ens semblen importants o vàlids per al nostre objectiu d'anar elaborant un discurs renovat, que ens ajudi i ajudi els nostres educadors, en primer lloc, i després a tots els responsables de l'Associació, i per tant, que serveixin per a la nostra formació com a persones que han de participar en el projecte educatiu de MEGSJC.

*En aquest sentit estem contents de poder presentar aquest text de l'Antoni Comín, amb qui vàrem coincidir plenament en l'interès de poder publicar, nosaltres, i d'escriure ell, alguna cosa que afrontés bastant directament la crítica al capitalisme i a la història actual, marcada per un cert determinisme econòmic davant del qual sembla que no podem fer res, o, en termes de *Le Monde diplomatique*, el pensament únic, i ens iniciés en un diàleg que, com diu González Faus en el pròleg d'aquesta mateixa publicació, és possible, per tal d'avançar en la superació d'aquest determinisme econòmic i l'actual marxa de la història.*

El treball de l'Antoni creiem que pot contribuir a plantejar-nos moltes coses, a seguir endavant en el camí de ser crítics, d'actuar

guiats per la nostra pròpia consciència i d'anar formulant alternatives, formant-nos com a persones, i possibilitant així, una feina millor com educadors.

Avançar en allò que recollim en els objectius de MEGSJC per a aquest curs, com anar definint què volem dir quan parlem de l'educació dels nois i noies de Catalunya perquè es desenvolupin com a ciutadans compromesos i cristians conscients.

No volem prendre ni un segon més als qui esteu llegint aquestes ratlles, per tal que pugueu començar la lectura del text, esperant que us sigui prou motivador.

*Neus Forcano i Txé Gasch
Comissaris Generals*

Fa alguns mesos va passar per Barcelona el professor nord-americà D. Schweickart, per presentar la traducció espanyola del seu llibre Más allá del capitalismo. Durant l'acte de presentació va explicar algunes experiències de la seva història personal: cap a l'any 68 estava acabant un doctorat de matemàtiques. La mística d'aquells anys el contagià, i li feu veure que, només amb les matemàtiques, no es podia canviar el món. Aleshores va començar a estudiar filosofia, que li resultà útil però insuficient: va comprendre que necessitava estudiar economia, i així ho va fer. I ara ve la part més interessant de la seva confessió: «en aquest camp, la formació matemàtica em va resultar molt útil, perquè una gran part de l'economia moderna està escrita en llenguatge matemàtic. Però aviat vaig constatar que l'economia no s'inspira en veritats matemàtiques. En realitat, com més economia tècnica llegia, més gran era el meu convenciment que la matematització de l'economia exerceix una funció ideològica: d'una banda, eleva la professió de l'economista a la categoria d'un nou sacerdoti...; de l'altra, segueix deixant en el misteri el problema de les normes que regeixen en el fons l'economia capitalista».

Economia i filosofia es necessiten mútuament: la primera sense la segona cau en l'error de convertir els propis interessos en la llei de la realitat. La segona sense la primera cau en l'error de creure que la realitat s'ajusta als propis ideals.

Realment, el problema que apuntava Schweickart a la xerrada de Barcelona no és exclusiu de l'economia. En tots els sabers que

afecten l'home, les ciències són necessàries però no suficients: només descriuen funcionaments, però no poden explicar «el misteri dels problemes». Per fer-ho necessiten la filosofia i, si en prescindeixen olímpicament, acaben exercint un paper encobridor, «ideològic».

El que estem dient pot semblar molt estrany i, segurament, una gran majoria d'economistes ho rebutjaran (per no dir tots els economistes defensors del nostre sistema). No obstant, no és un tema nou: i si els economistes estiguessin una mica menys tancats en la seva torre d'ivori, estarien, si més no, més familiaritzats experimentalment amb la següent afirmació: en els sabers que afecten l'home, les ciències no són suficients; és necessària, també, la filosofia. Sabrien, per exemple, que un problema similar es va plantejar fa quasi un segle amb la psiquiatria.

Cap el 1913 es va publicar a Alemanya una obra famosa i molt decisiva, titulada Psicopatologia general. L'autor era K. Jaspers, del qual molta gent sap que ha estat un dels grans filòsofs d'aquest segle, però potser no saben que també era psiquiatra, i que aquella obra li va valer una càtedra de patologia a Heidelberg.

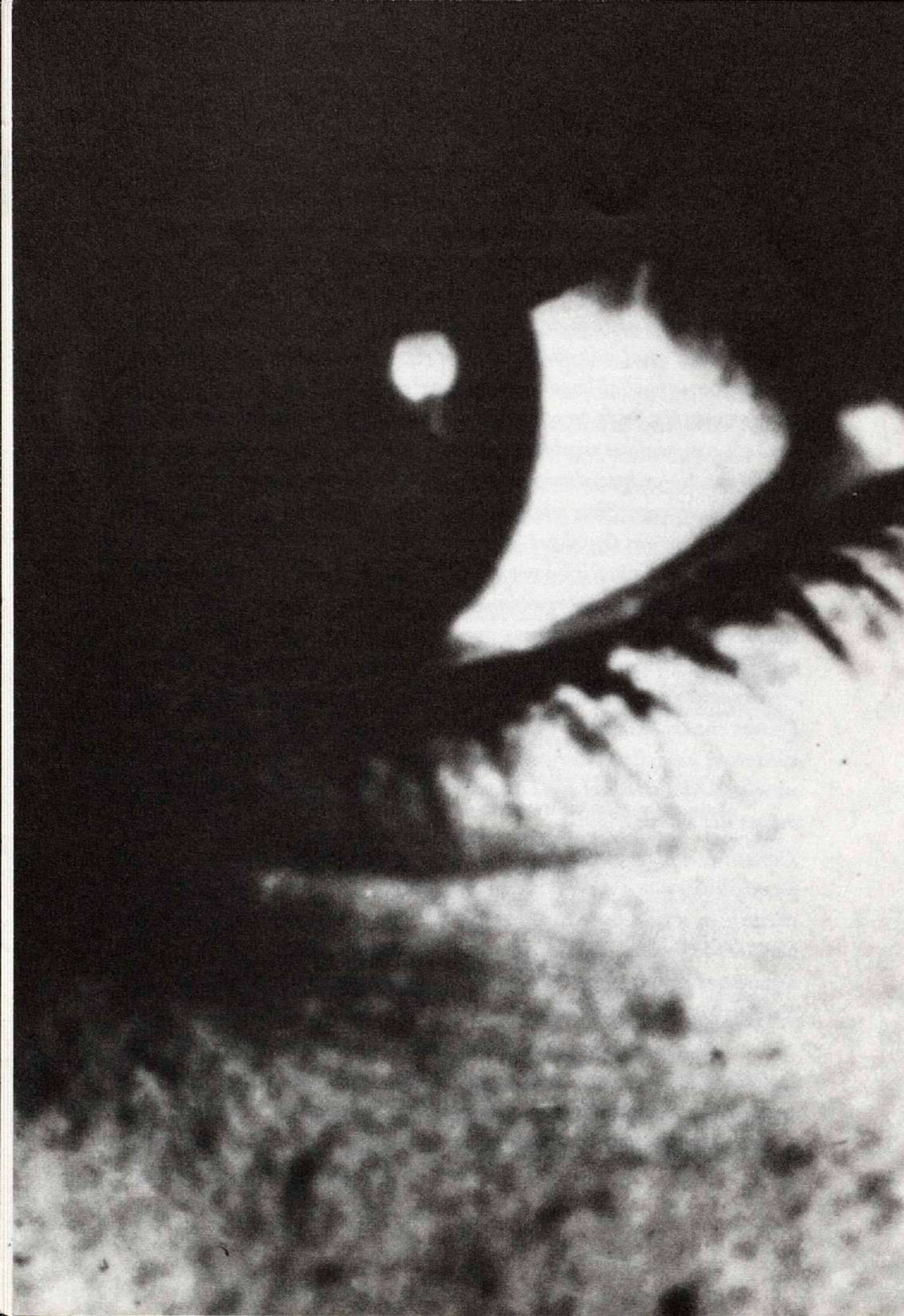
Doncs bé, la tesi del llibre de Kaspers era que tots els estudis psiquiàtrics de la seva època traspuaven «una massa de mala filosofia» resultant del desconeixement de la filosofia per part dels científics. La ciència -deia Jaspers- es basa en mètodes comprobables per tothom: en això rau el seu valor. Però l'ésser humà és quelcom més ampli que allò comprobable. I la veritat humana «és quelcom infinitament superior a l'exactitud científica». Per això el psiquiatra no hauria de pretendre abraçar tot el coneixement humà, sinó que hauria de «deixar-se ajudar» (no res més, però en tot moment) per la filosofia. I Kaspers concluïa: «l'exclusió de la filosofia és funesta per a la psiquiatria». Toni Comin, en el treball que presento, ha entès que «l'exclusió de la filosofia és funesta també per a l'economia». Els filòsofs i els

economistes haurien de trobar-se en aquest camp comú que és l'«antropologia»: el saber sobre l'home. Naturalment, això no implica només que els economistes sàpiguen una mica de filosofia; implica també que els filòsofs intentin saber força economia. En Toni ha recollit moltes informacions econòmiques de Schweickart i ha fet un assaig pedagògic i accessible a molts lectors, el valor principal del qual no resideix en què sigui veritat tot el que diu (malgrat que probablement ho és), sinó en el tipus de metodologia que introdueix. Ja fa temps que es parla d'interdisciplinarietat, però els economistes semblaven els únics éssers humans aliens a qualsevol diàleg interdisciplinar. Com a conseqüència, creient que feien treballs científics, feien treballs dictats per la por. Una por que Luis de Sebastián (en el pròleg a l'obra d'Schweickart abans esmentada) descriu així: «por de no trobar treballs ben remunerats (a bancs, consultories, organismes i fundacions internacionals, universitats i governs)». I una por que, «a més a més d'afeblir la imaginació i reduir la creativitat, ha degenerat en una incapacitat estructural o un bloqueig mental per pensar solucions reals fora de l'estret encasellament en què els inquisidors de l'oferta i la demanda han situat l'argumentació econòmica»: Pregunteu-ho si no als economistes del FMI quan «arreglen» (!) els problemes dels països del Tercer Món.

Doncs bé, aquest escrit d'en Toni ofereix un exemple que hi ha possibilitats per a aquest diàleg inexistent. Per això vull acabar dient que, si abans de conèixer el text ja m'alegrava prologar-lo, perquè sóc amic d'en Toni, després d'haver-lo llegit m'alegra escriure el pròleg perquè el treball s'ho mereix, sigui qui en sigui l'autor i la meua relació amb ell.

M'agradaria que el lector pensi com jo en acabar la lectura. Però que no s'aturi aquí. En la mesura que pugui, que tracti d'avançar sobre el que diu en Toni i de dur encara més endavant el mètode que se'ns proposa.

José Ignacio González Faus

Toni Comín Oliveres

Una mica de filosofia de la història

Des de fa segles, les persones, a Occident, tenim una manera d'entendre el món i la vida que gira al voltant d'una idea: la idea d'història. Aquesta idea ens havia permès, fins ara, donar una continuïtat a les coses que passen, ens havia permès pensar com una unitat el passat i el present. Tanmateix, l'avantatge més gran que tenia aquesta idea era que ens permetia imaginar d'una manera optimista el futur. Si existia una unitat entre el passat i el present, aleshores també hi hauria una unitat entre el present i el futur, pensàvem.

Tenim experiència del present i tenim memòria del passat. Això ens permetia comparar-los. Quan fèiem aquesta comparació, normalment arribàvem a la conclusió que el present era millor que el passat. Fins ara, si més no, aquesta era la conclusió habitual. Si el present era millor que el passat, podíem esperar que el futur seria millor que el present. La idea d'història, comptat i debatut, era una idea optimista. Senzillament, cal que ens adonem que la «gràcia» de la idea d'història estava en el fet que ens permetia donar per suposat que el món seria cada vegada millor. Pensàvem que hi havia una lògica que explica les coses que passen i pensàvem que aquesta lògica era positiva. El futur de la humanitat, crèiem fermament, seria millor que el seu passat. Resumint-ho en una frase: identificàvem la idea d'història amb la idea de progrés. Si la història estava «determinada» pel progrés, això volia dir que els

canvis -els canvis socials- eren possibles. Nosaltres ens podíem convertir en els artífexs d'aquests canvis, en els seus protagonistes. El futur es podia encarar amb il·lusió: la realitat era com una obra de teatre engrescadora i nosaltres podíem ser els actors que la representéssim. Durant el segle XX, però, la idea d'història i la idea de progrés han entrat en crisi. S'han revelat com un mite fals. Han estat fortament qüestionades, per moltes i diverses raons. Potser guim pensant que hi ha una continuïtat entre les coses que passen, però en tot cas ja no identifiquem automàticament, com fèiem abans, la història amb el progrés. Potser hi ha una història, pensem, però ja no sabem si aquesta va cap endavant. La nostra fe en el futur ja no és la mateixa que abans. En definitiva, ja no sabem si els canvis són possibles, i, en cas que ho siguin, no sabem si aquests canvis milloraran gaire les coses, les empitjoraran o les deixaran més o menys tal com estaven. Sembla que la realitat no és una obra de teatre tant engrescadora com havíem cregut i, per tant, sembla que hem perdut l'interès en representar-la.

La fi de la història i la postmodernitat

Per què ha trontollat el nostre optimisme històric? Quines són aquestes raons que han acabat amb la manera que havíem tingut fins ara d'entendre el món? Cal donar-nos una resposta.

Aquestes raons han estat conseqüència dels propis esdeveniments històrics. Durant el segle XX han passat coses que necessàriament havien de posar en qüestió la nostra fe en el progrés. El més curiós de tot és que aquestes raons -filles dels esdeveniments històrics- són de dos tipus totalment oposats. D'una banda hi ha les raons triomfalistes i, de l'altra, les pessimistes. Encara que sembli una contra-

dicció, ambdós tipus de raons ens diuen el mateix: «Els canvis ja no són possibles», «deixeu d'imaginar que el futur serà millor».

Les raons triomfalistes. Sembla estrany que el nostre optimisme històric i la nostra fe en el progrés hagin estat posats en qüestió en nom de raons triomfalistes. Com pot ser?

L'any 1989, amb la caiguda del mur de Berlín, acaba la guerra freda, una guerra que, com sabem prou bé, enfrontava dos grans blocs: el bloc occidental i el bloc oriental. Durant cinquanta anys aquests dos blocs s'havien disputat el domini sencer del planeta. Cada bloc estava format per un grup de països, i cadascun d'aquests grups encarnava una manera determinada d'organitzar la política i l'economia. Els països del bloc occidental defensaven que l'economia havia de ser una economia capitalista, amb propietat privada dels mitjans de producció, i la política havia d'estar basada en la democràcia liberal pluripartidista. Els països del bloc oriental defensaven que no hi havia d'haver propietat privada dels mitjans de producció, que l'economia havia de ser de planificació centralitzada, i que la política no havia de comptar amb diferents partits, sinó que havia d'estar basada en un sistema de partit únic dictatorial.

Quan el bloc occidental va guanyar la guerra freda, els seus ideòlegs van córrer a proclamar que havia arribat «la fi de la història». Què volien dir amb això? Que ja no hi hauria més canvis? Que la història havia acabat? Evidentment que no. El que volien dir era que, després de la guerra freda, el capitalisme s'estendria com l'única manera d'organitzar l'economia per tot el planeta. I que la democràcia liberal pluripartidista es convertiria en el model a partir del qual tots els països organitzarien el seu sistema polític. Per als ideòlegs que proclamaven això, el capitalisme era la forma superior d'orga-

nitzar l'economia, i la democràcia liberal la forma superior d'organitzar la política. Per tant, una societat que fos capitalista i democràtica ja no podia anar més enllà, ja no podia aspirar a més, perquè havia arribat a la màxima perfecció a la qual pot arribar una societat.

Per això, en el moment en què la democràcia i el capitalisme s'haguessin estés per tot el planeta ja no es podria tirar més endavant. Els canvis històrics s'haurien acabat. La vida seguiria el seu curs natural, però el progrés s'hauria acabat perquè ja no hi hauria enlloc cap a on progressar. Tothom hauria arribat a la meta, que era el capitalisme i la democràcia, i la «cursa» de la història s'hauria acabat. Seria, en definitiva, la fi de la història. El món hauria arribat a la seva màxima perfecció i la humanitat viuria en el «millor dels mons possibles».

Per a aquesta visió triomfalista, els canvis, després del final de la guerra freda, ja no són possibles perquè és impossible millorar res. Bé, és veritat que hi hauria aspectes de la societat que podrien millorar, petites coses que podrien canviar. Però les bases del sistema -és a dir, l'economia capitalista i la política democràtica- són inqüestionables. Ja no hi haurà canvis socials que puguin afectar aquests fonaments. I, per tant, ja no són possibles els canvis en el sentit «fort» de la paraula. El capitalisme i la democràcia han guanyat la guerra i ells són el final del camí.

De fet, per als defensors d'aquesta teoria, això que actualment s'anomena globalització o mundialització no és res més que el procés d'extensió del capitalisme i de la democràcia arreu del planeta. Per tant, per als triomfalistes, la globalització no es més que la confirmació de la idea de la «fi de la història». N'és la seva prova. La globalització, diuen, és la conseqüència lògica de la victòria del bloc occidental en la guerra freda. És l'extensió del seu model econòmic i polític arreu del món.

La visió pessimista. L'altra ideologia que ha acabat amb la nostra idea de la història com a progrés i amb el nostre optimisme en el futur és del tot oposada. No és triomfalista, no creu que la història ja hagi acabat perquè hagi arribat exitosament a la seva meta, sinó que considera que la història ha estat un fracàs o que, en tot cas, no ha estat l'èxit que ens esperàvem. No és una ideologia nascuda fa pocs anys, com la de la fi de la història, sinó una ideologia nascuda a poc a poc, ja des del principi del segle XX, però que sobretot pren consistència a partir de la meitat del segle. Quina és aquesta ideologia pessimista? És la ideologia de la postmodernitat.

Segons aquesta ideologia, amb el segle XX es tanca una època de la història del món occidental que havia començat amb el Renaixement i que s'anomena modernitat. Havien estat cinc segles durant els quals l'home occidental havia confiat, potser cegament, en la raó: la raó, creia l'home occidental, havia de dur el progrés a la humanitat i era gràcies a ella que es podia esperar que el futur seria cada vegada millor: més feliç, més lliure, més ric... L'home medieval, durant deu segles -des del segle V al segle XV, aproximadament- havia confiat sobretot en la religió per donar sentit a la seva vida. L'home modern, des del segle XV fins al segle XX, havia confiat, en canvi, en la raó. Aquesta raó pròpia de l'home modern era autònoma, es donava a sí mateixa els seus propis valors, ella organitzava el món: la ciència, la política, la cultura, etc. La raó era la base que permetia identificar la història amb el progrés.

No obstant, durant el segle XX passen masses coses que posen en qüestió la confiança en la raó com a font de progrés. Les diferents institucions científiques, polítiques i culturals que havien caracteritzat el món modern van entrant en crisi, una darrere l'altre. La ciència, en especial la física, va ser la primera que va començar a donar senyals que una època s'havia acabat i en començava una de

nova: durant les primeres dècades del segle XX, la física relativista einsteniana i la mecànica quàntica van trencar amb la física newtoniana, que era la màxima expressió de la ciència de la modernitat. En aquest cas, com un primer avís, diguem que es tractava de senyals de canvi d'etapa, però que encara no posaven pròpiament en qüestió la confiança en la raó.

La crisi d'aquesta confiança va venir més aviat pel cantó dels fets polítics i socials, ja cap a la meitat del segle, i va fer-ho d'una manera contundent. Quins fets? Dues guerres mundials van sacsejar terriblement el conjunt del planeta, i ambdues havien estat originades en el cor del món occidental, a Europa. El món que pretenia ser el representant de la civilització i del progrés havia acabat donant la mostra de barbàrie i de destrucció més gran que hagués conegut mai la humanitat.

Es demostrava així que la racionalitat en la qual tant confiava el món occidental tan aviat podia servir per fer més feliç la societat com per destruir-la. Tan aviat servia per a la vida i per a la creació, com per matar. La raó moderna havia acabat essent l'encobridora de la irracionalitat més absoluta. En conseqüència, la idea de progrés va esfondrar-se. La dolorosa experiència històrica del segle XX havia demostrat que, quan la barbàrie i la voluntat de destruir tenien la ciència i la tècnica al seu servei, es tornaven encara molt més monstruoses de com ho eren normalment. Aquesta va ser la lliçó apresada del nazisme i de les guerres mundials.

D'entrada es va reaccionar en contra de la civilització i de la societat occidental-racionalista del segle XX. D'aquí es va passar a fer una crítica «retrospectiva» de la racionalitat moderna en general, al llarg dels cinc segles que havia dominat el món occidental. Es va veure que la modernitat i la seva fe en la raó havien donat dues gran utopies i totes dues havien acabat conduint a allò contrari del que

pretenien. Primer havia nascut la utopia liberal, promoguda per la classe burgesa. Fou una utopia representada per la Revolució francesa. Tanmateix, el liberalisme burgès va ser el qui va acabar portant al totalitarisme feixista i nazi del segle XX -tot i que, en realitat, aquest totalitarisme era la seva negació més absoluta-.

Després, per corregir les mancances de la utopia liberal, va néixer la utopia socialista, inspirada en el marxisme i promoguda per la classe obrera. Fou una utopia representada per la Revolució soviètica. Tanmateix, el socialisme marxista va acabar portant al totalitarisme estalinista i a les dictadures estatalistes de l'est d'Europa, que eren la negació més absoluta de l'ideal socialista i marxista, que en realitat buscava la desaparició de l'Estat i l'expansió de la llibertat a través de la igualtat. Ambdues utopies, la liberal i la socialista, es van intentar construir des de l'economicisme i la violència, i, per això, ambdues van acabar portant sistemes monstruosos que les negaven. La conclusió de la crítica general a la modernitat fou que, durant aquesta etapa de la història, la utopia i la realitat havien estat radicalment escindides i, en conseqüència, xocaven l'una contra l'altra.

Arran d'aquestes experiències històriques, molts i molt variats filòsofs, al llarg de tot el segle XX, van fer el següent diagnòstic de la civilització occidental: Si la modernitat era una etapa històrica basada en la confiança de l'home en la raó per a assolir el progrés i la felicitat, en el moment en que aquesta confiança s'havia trencat, calia donar la modernitat per clausurada.

Finalment, cap als anys vuitanta va néixer pròpiament la ideologia anomenada postmodernitat. Aquesta ideologia i el moviment cultural que l'acompanya prenen consciència definitivament de la crisi de la raó i del fracàs del projecte modern, que no va assolir allò que esperava, sinó que a vegades va portar a tot el contrari. Es constata que una racionalitat deixada a la seva pròpia sort, una raó que

es donava els valors a ella mateixa, s'acabava traïnt sempre a si mateixa¹. La postmodernitat, entesa com la crítica de la raó moderna, semblava comptar amb la raó que-li atorgaven els fets. No obstant, tenia un risc. Aquest risc era que s'acabés passant de l'optimisme modern il·lustrat a un pessimisme respecte de la història que deixés les coses en un carrer sense sortida. Per què? Perquè la postmodernitat havia arribat a la següent conclusió: si el progrés estava basat en la raó, però la raó havia fracassat, aleshores el progrés era una fantasia il·lusòria. La crisi de la raó era la crisi del progrés, és a dir, la crisi del mite de la història, la crisi del futur.

Si la brúixola dels canvis, que havia estat la raó, s'havia espatllat, els canvis deixaven de ser possibles. Ja no se sabia cap a on anar. No hi havia una meta a la qual dirigir-se, perquè aquesta meta fins ara l'assenyalava la raó i ara aquesta raó havia descobert que no sabia assenyalar bé en cap direcció. La postmodernitat era la ideologia de la «fi de les ideologies», en la mesura que les ideologies modernes havien resultat ser aparences il·lusòries. Era la ideologia de la fi de les il·lusions, però, per això mateix, corria el risc de convertir-se en la ideologia de la fi de tota esperança històrica.

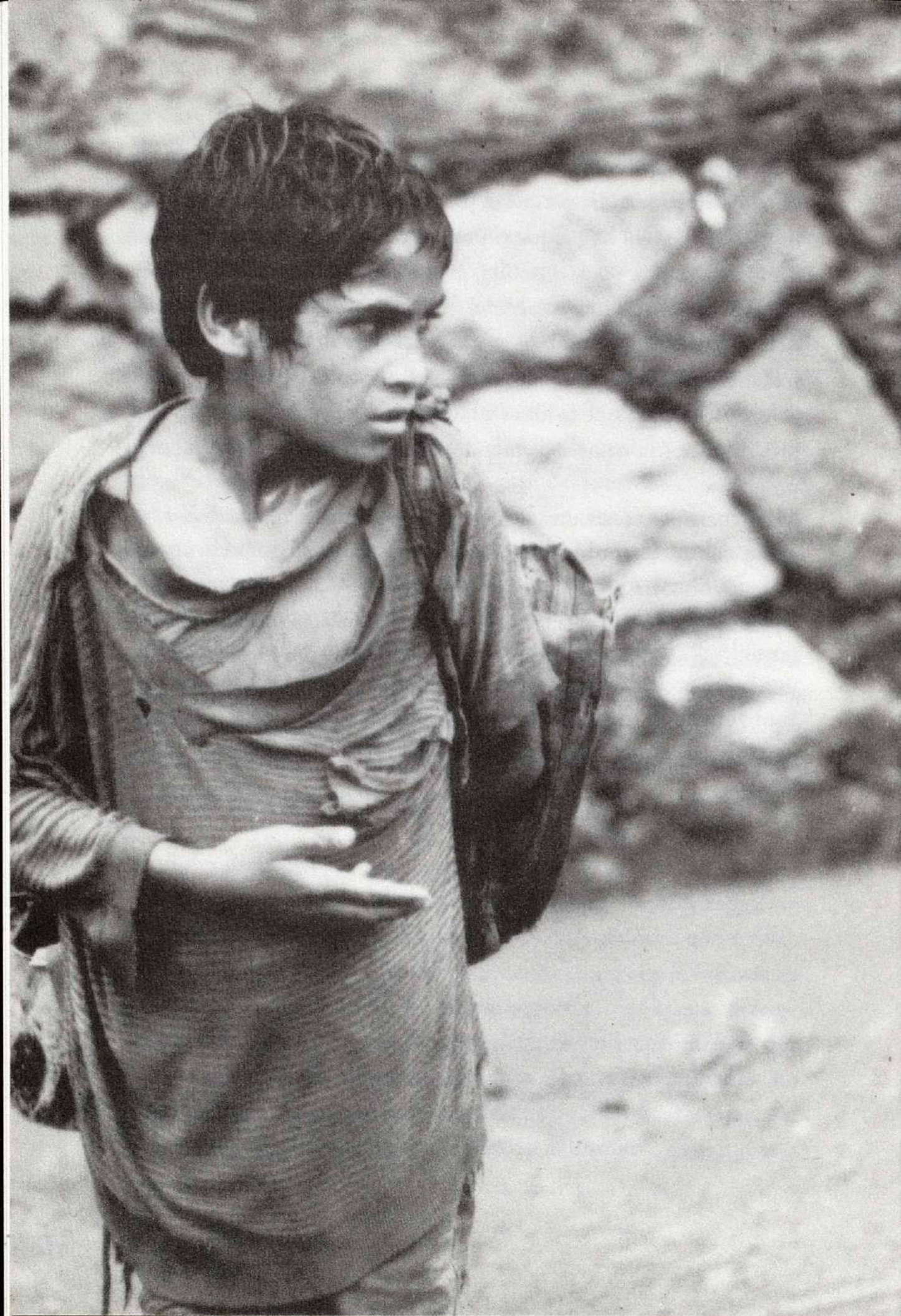
La fi del progrés

En resum, la conclusió dels uns i dels altres, per raons oposades, era la mateixa: que la història s'ha acabat. Els triomfalistes, que arriben a la dècada dels noranta, ho diuen perquè creuen que la història ha estat un èxit, que ja ha arribat al seu objectiu, cosa que es demostraria amb l'actual procés de globalització. Els pessimistes, que havien arribat definitivament durant la dècada dels vuitanta, ho diuen perquè creuen que la modernitat ha estat un fracàs, i que, per tant, és inútil pretendre donar un sentit a la història o pensar que la

història pot ser identificada amb el progrés.

O bé no hi ha història perquè el progrés s'ha acomplert, per als primers, o bé no n'hi ha perquè el progrés es un miratge, per als altres. En tots dos casos, però, el resultat és el mateix: els canvis no són possibles o, dit d'una altra manera: el futur no serà millor que el passat. A la fi del segle XX, amb la caiguda del mur de Berlín i la guerra freda, d'una banda, i la culminació del moviment postmodern, de l'altra, s'ha acabat amb la idea (el mite) que durant cinc-cents anys ha presidit la nostra manera d'entendre el món: la idea d'història com a progrés.

Malgrat això, succeeix una cosa: succeeix que no estem d'acord -o no estem del tot d'acord, per dir-ho matisadament- ni amb els uns ni amb els altres, ni amb la visió triomfalista ni amb la pessimista. Creiem que el futur pot ser millor que el passat, que els canvis són possibles. Però per defensar això cal que siguem capaços de rebatre una i altra posició. Primer, intentarem donar les raons del nostre desacord amb els primers, que és un desacord més aviat radical. Després, les raons del nostre desacord amb els segons, que és un desacord més parcial.

Democràcia i capitalisme

Per què no podem estar d'acord amb els triomfalistes? Si el capitalisme ha guanyat la guerra freda, no deu ser que realment és millor? La democràcia liberal, sense cap mena de dubte, és millor que la dictadura estalinista a l'hora de representar políticament els ciutadans i d'expandir els seus drets com a ciutadans. I l'economia capitalista s'ha demostrat força més eficaç que el socialisme de planificació centralitzada a l'hora de crear riquesa i prosperitat. Per què ens hem d'entestar a canviar-los? Per què ens hem de crear maldecaps inútils? En tot cas, podem intentar perfeccionar-ho, però per què cal embolicar-se a anar «en contra» d'aquest binomi democràcia liberal-capitalisme? Ara veurem perquè.

La «trampa» dels qui defensen aquest binomi rau en el fet que identifiquen la democràcia i el capitalisme d'una manera natural, com si fos una parella que va espontàniament junta, en la qual no es pot donar l'una sense l'altra o, si més no, en la qual l'una acaba portant a l'altra. En efecte, si ens atenem als fets, veurem que no hi ha cap cas de societat amb democràcia liberal que no tingui una economia capitalista. Bé, és veritat que han existit i existeixen moltes societats on l'economia era capitalista però en les quals el sistema polític era una dictadura, sovint sanguinària. Però des del final de la guerra freda la tendència va cap a la transformació d'aquestes dictadures capitalistes en democràcies liberals. En tot cas: hi ha capitalismes que no són democràtics; però no hi ha cap democràcia que no sigui capitalista. D'aquí, sembla que es puguin extreure les següents conclusions: a) no

pot haver-hi democràcia (liberal) sense capitalisme; b) en un món on el capitalisme no té rival ideològic, ja no li són necessàries les dictadures per preservar-se i, per tant, el capitalisme actualment acaba portant a la democràcia. Per això, els capitalismes no democràtics semblen en vies d'extinció. (O aquesta és, almenys, la idea dels defensors de «la fi de la història»).

No obstant, creiem que aquesta identificació entre democràcia i capitalisme no és certa, ni justa. Pot servir per entendre en part el passat. Però no serveix per pensar el present ni el futur. Si estem «en contra» d'aquesta identificació, és -que quedi ben clar- perquè estem a favor, radicalment a favor, d'un dels termes del binomi, la democràcia. I això ens obliga a estar en contra, força en contra, de l'altre, el capitalisme. Estem a favor de l'un i en contra de l'altre precisament perquè considerem que en realitat, actualment, l'un i l'altre estiren en direccions contràries. La democràcia estira cap a una major igualtat; i el capitalisme actual estira cap a una menor igualtat. Si tots dos conviuen en una mateixa societat, com passa a la majoria de països del món ara mateix, en realitat ho fan en una situació de tensió i d'oposició.

Per tant, la identificació entre democràcia i capitalisme per a nosaltres és la confusió, el malentès, l'error que cal desfer. Si no ens agrada el capitalisme -diguem- és perquè és poc democràtic. La qual cosa significa que creiem que la humanitat pot arribar a organitzar l'economia d'una manera molt més democràtica i molt més eficaç.

No és una mica arriscat parlar així? Si democràcia (liberal) i capitalisme s'han presentat junts al llarg de la història, no caldria tenir una mica de respecte per la història? Com podem dir que allò que la història ha fet anar junt, en realitat, va separat? Cal ser justos amb la història. Cal admetre -sense cap mena de dubte- que el capitalisme va ser allò que va permetre que es creessin les condicions per al naixement de la democràcia (moderna). Però l'un i l'altra són coses diferents. És important tenir això ben clar. La forma de democràcia que va néixer gràcies al capitalisme va ser la «democràcia liberal». Tanmateix, aquesta és l'expressió de la democràcia moderna en la seva forma més primitiva, en la seva forma inicial, més imperfecta.

La democràcia moderna té una «tendència natural» -per dir-ho d'alguna manera- a desenvolupar-se, a millorar, a perfeccionar-se. Però a mesura que la democràcia es vol perfeccionar, resulta que va entrant en contradicció amb el capitalisme, que li impedeix la seva expansió. Paradoxes de la història: el sistema econòmic que va permetre el naixement de la democràcia, actualment impedeix el seu creixement. Sigui com sigui, del què cal adonar-se és que actualment, a les acaballes del segle XX, democràcia i capitalisme -malgrat les aparences- no estan en una relació de mútua potenciació, no es troben en una situació d'acord espontani, com si es tractés d'un festeig idíl·lic, sinó més aviat al contrari. L'una, la democràcia, és presonera de l'altre, el capitalisme.

Les «tres combinacions»

Potser val la pena que expliquem això últim que acabem de dir d'una manera una mica més detinguda. Fem-ho. Cal pensar que en les nostres societats és com si hi hagués una pugna entre l'economia (i entenem per economia l'economia de mercat) i la política (i entenem per política el sistema democràtic), en la qual l'una intenta dominar l'altra a l'hora d'organitzar la societat. Pot haver-hi tres combinacions en aquesta pugna: 1) la pitjor és aquella en què l'economia domina la política; 2) la intermitja -el mal menor- és aquella combinació en la qual ambdues es troben en un equilibri de forces, sense que cap guanyi; 3) i la millor és aquella en la qual la política (la democràcia) domina l'economia.

El capitalisme, com a sistema econòmic, té vocació de dominar la política, en aquesta lluita. El seu estat natural és la primera de les combinacions: sotmetre la política -ja sigui controlant la democràcia, ja sigui implantant una dictadura, en casos extrems, com els que s'han vist al llarg del segle XX-. Com a màxim, el capitalisme pot acceptar la situació intermitja, és a dir, aquella que el fa estar en una situació d'igualtat enfront de la democràcia, en un estira-i-arronsa permanent. Ara bé, el capitalisme és del tot incompatible amb la tercera de les combinacions: aquella en la qual l'economia se sotmet a la democràcia. Això voldria dir que el capitalisme hauria de renunciar sistemàti-

cament a la seva forma d'organitzar la societat quan entrés en confrontació amb la forma d'organitzar la societat pròpia de la democràcia. Però, aleshores, el que passaria és que l'economia deixaria de ser capitalista.

La democràcia liberal correspon a la primera combinació. Ella va permetre el naixement mateix de la democràcia moderna -encara que fos en una forma imperfecta- enfront d'un ordre feudal i aristocràtic. Aquest és el seu aspecte indubtablement positiu. Alhora, la democràcia liberal és aquella versió de la democràcia en què la política, tot i ser democràtica, està sotmesa a l'economia, que és capitalista. I aquest és l'aspecte que, vist des del segle XX, sembla negatiu. No obstant, la democràcia té una vocació «natural» d'expandir-se, de desenvolupar-se, de perfeccionar-se. La vocació «natural» de la democràcia és aconseguir que la política sigui la que domini l'economia.

Aquesta vocació de la democràcia d'expandir-se s'ha demostrat, històricament, al llarg del segle XX, amb el pas de la democràcia liberal a una altra democràcia una mica més desenvolupada, que podríem anomenar amb el nom de democràcia liberal-social. És el que habitualment es coneix com Estat del benestar. L'Estat del benestar correspon a la segona combinació, al que hem anomenat posició intermitja -el mal menor, havíem dit-, en la qual la democràcia i el capitalisme estan més o menys en igualtat de condicions, en una situació d'enfrontament i d'estira-i-arronsa a l'hora de dirigir la societat, i tots dos amb la mateixa força.

Tot i això, la democràcia necessita, per a la seva mateixa supervivència, seguir desenvolupant-se. Succeeix, però, que arribada a un punt del seu desenvolupament, sembla cada vegada més «incompatible» amb el capitalisme. Tots dos volen dominar: si guanya el capitalisme, la democràcia no es pot desenvolupar; corre el risc, en aquest cas, de degradar-se i donar pas a formes polítiques no-democràtiques. L'experiència del segle XX ens demostra que la democràcia no es queda mai quieta. O avança, o reula endarrere².

Si, per contra, guanya la democràcia, el capitalisme, a poc a poc, haurà d'anar donant pas a un altre tipus d'economia més democràti-

ca, no capitalista. Aquesta situació correspondria a la tercera combinació, en la qual la política (democràtica) és qui organitza la societat en el seu conjunt. Si en la primera parlàvem de democràcia liberal, i en la segona de democràcia liberal-social (Estat del benestar), en el tercer cas hauríem de parlar de democràcia social a seques o, dit d'una manera una mica irònica, de democràcia social-social.

Actualment, en aquests darrers anys del segle XX, estem presenciant un episodi important d'aquesta lluita. És una mica com si la «incompatibilitat» s'anés posant cada vegada més de manifest. No es tracta de dramatitzar res. Però cal ser justos amb els esdeveniments històrics actuals. Què està passant actualment? Que el capitalisme, conscient de la seva pugna amb la democràcia, ha vist que, si l'Estat del benestar seguia desenvolupant-se, la democràcia hauria avançat des de la segona combinació -que és on som actualment, bé que per ara només a l'Europa occidental- cap a la tercera combinació. I, aleshores, el capitalisme ha vist que corria el risc de començar a desaparèixer -o de quedar sotmès, si més no-. Per això ha reaccionat ràpidament, intentant reduir l'Estat del benestar. Aquest intent és el que s'anomena neoliberalisme.

Així doncs, conscient que estava en la segona combinació i que la tercera li podia ser irreversiblement mortal, ha començat un retrocés de la segona cap a la primera. Ha intentat dominar de nou la democràcia, fent recular la societat des de l'Estat del benestar (la democràcia liberal-social) novament cap a la democràcia liberal. Tanmateix, els que estiguin a favor de la democràcia, tenen el dret d'intentar el pas de la segona a la tercera combinació.

Però això vol dir fer un viatge -un llarg viatge-, que, com totes les transformacions socials profundes, és lent i comptarà, en al llarg del seu camí, amb nombrosos obstacles i infinites resistències. A les persones ens costa molt i molt canviar els esquemes mentals. No és culpa de ningú: és la nostra condició de febles criatures. Tanmateix, els esquemes mentals és el primer que cal remoure per canviar els esquemes socials, que és el tema que hem volgut tractar en aquesta reflexió.

Drets o variables?

Tota la nostra argumentació anterior es basa en la idea que una democràcia plenament desenvolupada és «incompatible» amb el capitalisme. Però encara no hem demostrat el perquè. Cal que ho fem, perquè, de fet, aquesta demostració serà la idea central que cal tenir ben present tota l'estona, al llarg d'aquestes pàgines.

Per què diem que el capitalisme, en la seva essència, no és democràtic? Perquè en el capitalisme, l'enriquiment dels pobres és una variable de l'enriquiment dels rics. El capitalisme ha estat eficaç en la creació de la riquesa material, però no en la seva distribució. Això s'ha dit moltes vegades. L'Estat del benestar ha posat la democràcia al mateix nivell que l'economia i, a través de la democràcia, reparteix una mica la riquesa que el capitalisme per si sol mai de la vida hauria repartit. I és que el problema del capitalisme és que no sap repartir per si sol la riquesa que crea. Per la seva pròpia naturalesa, és absolutament incapaç de fer-ho.

Si no ve la democràcia i ho arregla -mitjançant l'Estat del benestar, amb els impostos progressius, amb la seva preocupació per donar treball a tothom, per establir un salari mínim, etc.-, el capitalisme, per si sol, posa la majoria de la riquesa que crea en mans dels propietaris del capital, que són una minoria de la població mundial. I, en un món on hi ha encara tanta pobresa, on la majoria de la població mundial és pobra, on milers de milions de persones a penes tenen allò necessari per sobreviure, un sistema així és moralment inacceptable.

En el capitalisme, com a màxim, pot passar que els rics, per fer-se més rics, necessitin que els pobres es facin més rics. Això ha permès, a vegades, que els que són pobres deixin de ser-ho. Aquest és l'argument que donen sovint bona part dels defensors del capitalisme. Diuen: «és l'interès dels rics, que realment dominen el sistema, el que farà funcionar el sistema de manera que els pobres deixin de ser pobres. Els rics es fan més rics -diuen- quan els pobres es fan una mica rics». No obstant, a aquest argument li passen dues coses bastant greus: 1) que mai acaba de ser del tot veritat; i 2) que és bastant immoral.

En primer lloc, és immoral perquè l'enriquiment dels pobres, en un món com el nostre, no pot ser de cap manera una variable de l'enriquiment dels rics. De fet no ha de ser una variable ni d'això ni de cap altra cosa. L'enriquiment dels pobres -fer que deixin de ser pobres- ha de ser un objectiu, un fi en si mateix, no un mitjà d'una altra cosa, ni una conseqüència «secundària» d'una altra finalitat. I encara menys si aquesta finalitat és que els qui ja són rics se'n facin més encara. Repe- tim: que l'erradicació de la pobresa no sigui un objectiu prioritari va contra la moral.

En segon lloc, aquest argument és fals, perquè a vegades, en el capitalis- me, els rics, per enriquir-se, necessiten que els pobres s'enriqueixin, però no sempre. Altres vegades, per enriquir-se necessiten que els pobres s'empobreixin encara més. Això és lògic en la mesura que l'enriquiment dels pobres és una variable, que per tant fluctua amunt i avall en funció de l'objectiu del sistema econòmic, que és l'enriquiment dels rics³.

El capitalisme es defineix, per tant, per tractar els pobres com a varia- bles econòmiques. Per això és incapaç d'acabar amb la pobresa. Per això és un sistema, com s'ha dit tantes vegades, que fomenta la desi- gualtat o que és incompatible amb la igualtat. La democràcia, en canvi, és tot el contrari. En la democràcia l'enriquiment dels pobres és un dret. Un dret és tot el contrari d'una variable. El dret és un fi, un objectiu per ell mateix -mentre que la variable, hem vist, és un mitjà-. Els drets equivalen a la igualtat i a la democràcia. Si el capitalisme no és igualitari és perquè és antidemocràtic. El grau d'igualtat econòmi- ca -molta o poca, segons com es miri- que s'ha assolit en el capitalis- me, s'ha assolit malgrat lui, s'ha assolit gràcies a la democràcia que s'ha anat introduint a poc a poc en el si de la societat capitalista. Ens tro- bem davant d'una conclusió que pot semblar una mica paradoxal: el capitalisme ha permès -o fomentat, fins i tot- el naixement de la democràcia que, amb el temps, ha anat corregint els propis efectes naturals del capitalisme. La igualtat és impedida pel capitalisme però, al mateix temps, no seria pensable sense ell.

Ha estat l'Estat del benestar el que ha corregit el capitalisme i, posant la democràcia al mateix nivell -enfrontant la política amb l'economia-

ha fet una tasca redistributiva que ha permès una mínima igualtat. L'Estat del benestar és aquella manera d'organitzar la societat en la qual l'enriquiment dels pobres és meitat una variable dels interessos dels rics, meitat un dret. Per això l'anomenem democràcia «liberal (variable) - social (dret)».

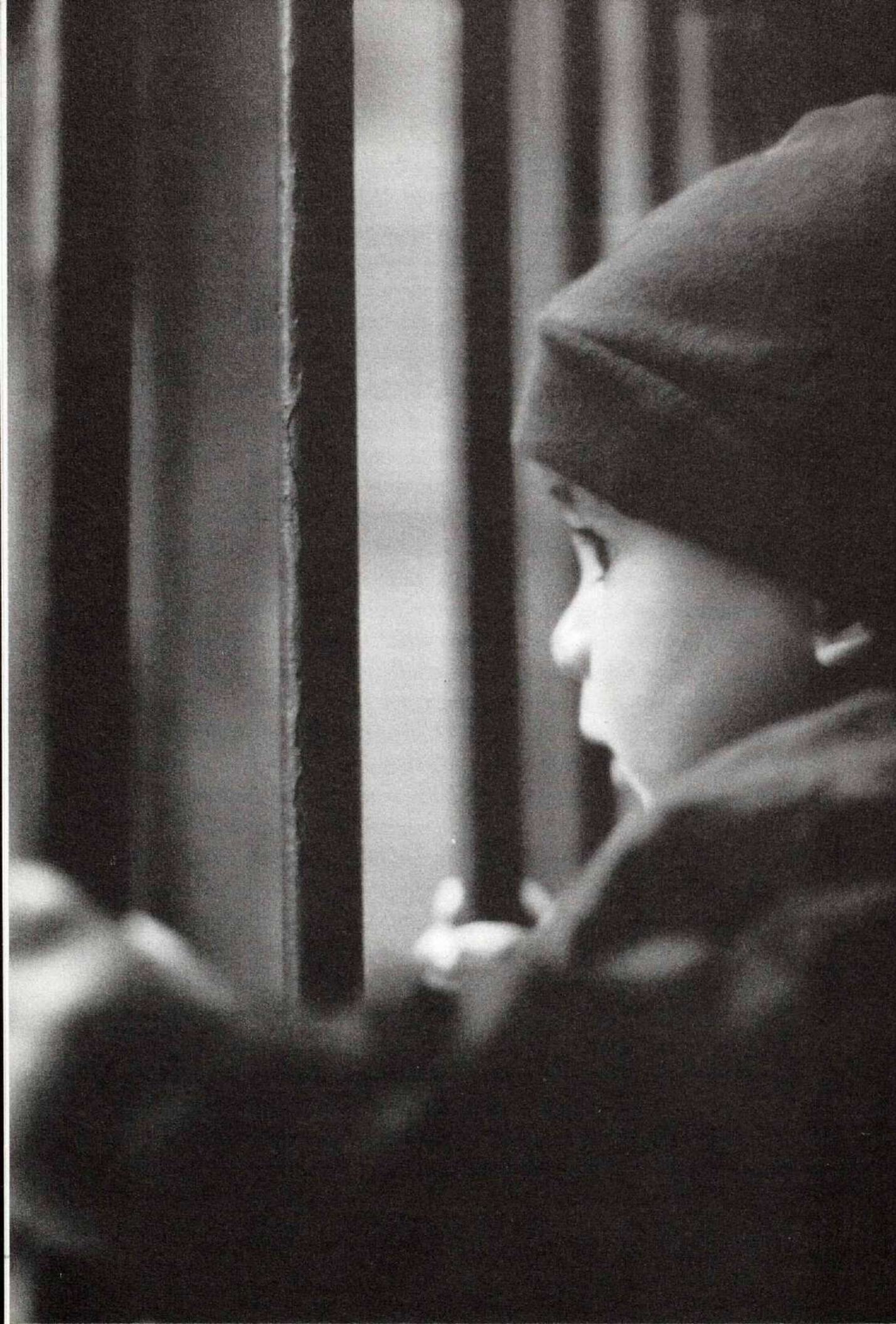
Tanmateix, des del punt de vista de l'ètica, la societat desitjable és aquella en la qual l'enriquiment dels pobres sigui absolutament un dret. Es tracta de la tercera combinació, en la qual la política (democràtica) domina per sobre de l'economia. La pregunta que ens fem sempre és: però és possible organitzar la societat d'acord amb l'ètica? És possible fer que la democràcia domini l'economia? Normalment, no ens atrevim a donar una resposta gaire optimista a aquestes preguntes, perquè tenim tendència a pensar que si les coses no són millors, és perquè, al capdavall, no poden ser gaire millors.

Els defensors del capitalisme diuen que només aquest sistema és capaç de crear riquesa i, com hem vist, aquest sistema només és capaç de repartir-la desigualtàriament. Per tant, per a aquests defensors, només es pot crear riquesa a canvi d'estar disposats a repartir-la desigualtàriament. Els forts de la societat, els rics, s'apunten a aquest argument: la creació de la riquesa, en el capitalisme, depèn en bona mesura d'ells i només la creen a canvi que es reparteixi desigualtàriament.

No obstant, això no té perquè ser necessàriament així. Cal entendre que la relació entre la política i l'economia, és a dir, entre la democràcia i el capitalisme, no és fruit de cap llei necessària i immutable, com si es tractés d'una llei de la física, exterior a la voluntat de les persones. Tampoc és fruit de l'atzar. L'economia, les seves institucions i el seu funcionament, tenen les seves lleis, però aquestes lleis depenen del comportament de les persones. I el comportament de les persones depèn de la seva voluntat. Per tant, l'economia podria ser diferent de com és, i podria estar sotmesa a la democràcia.

No es impossible que la riquesa es creï i es reparteixi d'una altra manera. Les institucions econòmiques -repetim-ho- depenen de la

voluntat de les persones. Si hi ha desigualtat no és a causa de cap llei immutable de la naturalesa, sinó a causa de la voluntat d'alguns. La trampa del capitalisme ha estat convertir aquesta voluntat, que és la voluntat de persones lliures i, per tant, responsables de les seves decisions, en una voluntat impersonal, en la voluntat del «sistema», de la qual ningú no es fa responsable. Però, el sistema, el capitalisme, no té una voluntat pròpia, per sobre de la voluntat de les persones. Elles són responsables de la societat en la qual viuen i de la seva manera d'organitzar-la.

Fins aquí hem explicat les causes del nostre desacord amb els triomfalistes, amb els apòstols de «la fi de la història», que creuen que la història de la democràcia -que és la història dels canvis socials- s'acaba amb la democràcia liberal i el capitalisme. Ara hem d'explicar les causes del nostre desacord amb els altres, amb els «pessimistes». Per què no podem estar-hi d'acord? Cal admetre que la postmodernitat té, innegablement, tota la raó quan acusa la civilització que pretenia realitzar el progrés d'haver portat a la barbàrie. En nom del progrés i de la raó s'han comès, efectivament, atrocitats. En aquest sentit, la crítica del capitalisme que hem fet en el capítol anterior es correspondria bastant amb aquesta crítica que els portaveus de la postmodernitat fan de la modernitat, de les seves utopies i de les seves il·lusions del progrés. La ideologia de la «fi de la història», que s'identifica amb el neoliberalisme -amb el pensament únic-, i que està encarnada en el procés de globalització, és, d'alguna manera, la darrera de les ideologies representatives de la modernitat. Cau en les seves mateixes trampes característiques: creure en falses il·lusions, que acaben engendrant monstres. És una nova versió de la utopia liberal que ja va acabar portant al desastre totalitari una vegada.

La globalització pretén ser beneficiosa per a tots els ciutadans del planeta, però en realitat, com hem vist en la nostra crítica del capitalisme, ho és només per a uns quants, el més rics. Figura que el capitalisme neoliberal proporciona el progrés generalitzat i universal, quan en realitat eixampla les diferències socials. Com més abundància crea, més pobresa i exclusió produeix al mateix temps. Com més ric es fa el sistema, més pobra es tornarà la majoria de la població mun-

dial -si la democràcia i les seves polítiques redistributives a través de l'Estat del benestar no arriben a temps per corregir-ho mínimament.

La postmodernitat negativa: cinisme i relativisme

En aquest sentit, per tant, el discurs postmodern (que hem explicat al final del primer capítol) ens serveix per reforçar la nostra crítica del fals triomfalisme capitalista, del fals triomfalisme de la globalització i de la fi de la història (que hem exposat en el segon capítol). Aleshores per què no podem estar d'acord amb els pessimistes?

No podem estar totalment d'acord amb la postmodernitat en la mesura que aquesta es queda en la mera crítica -de la raó moderna occidental- però no dóna una sortida positiva que permeti mirar cap endavant. Sense aquesta alternativa, la postmodernitat pot fer totes les crítiques que vulgui, però, a la fi, acabarà acceptant, davant la manca d'alternativa, allò mateix que rebutja. La postmodernitat corre el risc d'acabar sent un pessimisme que, en quedar-se com a tal, s'acomoda a l'estatu quo. L'acomodació pessimista a l'estatu quo té un nom: és el cinisme. Efectivament, els perills de la lúcida crítica postmoderna són el cinisme i el relativisme. (Cal entendre aquests dos termes no en el sentit moral, individual, sinó en un sentit cultural, que descriu l'estat d'ànim col·lectiu d'una societat en un moment donat). El relativisme diu que tot s'hi val, que totes les morals i totes les opcions són bones perquè no hi ha cap criteri que ens serveixi per decidir i prioritzar. Si el criteri que abans ens servia per triar, que era la raó, ha entrat en crisi, sembla que el relativisme s'imposa. Res no té sentit, perquè el sentit de les coses el descobria la raó moderna, i en aquesta raó ja no hi creu ningú.

Aquests dos perills fan que la postmodernitat pessimista, tot i no creure en les trampes del discurs triomfalista neoliberal, tot i no creure en les seves promeses de progrés, l'acabi acceptant, encara que no se'l cregui. Perquè és només una crítica exclusivament negativa. Com que la guerra freda l'ha guanyada el capitalisme, els postmoderns, presos del cinisme i del relativisme, es rendeixen al desastre. A causa de la seva falta de fe en el progrés i en la història, pròpies del seu pessimisme, acaba acceptant el capitalisme i les seves injustícies com un mal inevitable.

La postmodernitat positiva

Del que es tracta, al nostre parer, és de portar aquesta postmodernitat purament negativa i crítica a una postmodernitat positiva, constructiva. És cert que, si la raó ha fallat, el sentit de les coses basat exclusivament en la raó, evidentment, s'ha perdut. Però d'aquí no podem deduir que res no tingui sentit, a la manera relativista. Les coses tenen sentit, més enllà de la racionalitat pròpia de la modernitat. Del que es tracta és d'assumir la crítica que fa la postmodernitat a la raó i a la manera com l'home modern ha intentat construir el progrés, la història i el futur, per aprendre com no s'han de construir. Però això no ha de portar a abandonar l'intent de construir-los.

Si ens mirem bé les coses, veurem que, en realitat, el què ha entrat en crisi amb la postmodernitat no és la idea de progrés en ella mateixa, sinó la idea d'un progrés basat exclusivament en la raó -una raó que es dóna els valors a si mateixa-. El que desapareix a finals del segle XX és la identificació automàtica entre progrés i raó; però la crisi del progrés basat només en la raó no implica, automàticament, la crisi del progrés. Quan parlem de superar la postmodernitat negativa i dur-la a una postmodernitat positiva volem dir això: separar el progrés de la raó.

La postmodernitat negativa els identifica, i llençant la idea de raó llença l'esperança en el futur. La postmodernitat positiva, no: separa una idea de l'altra i reconeix els límits de la raó, però no perd l'esperança en el futur perquè no ha xifrat el seu optimisme històric només en la raó (moderna). Ben al contrari, aquesta altra postmodernitat considera que l'esperança en la història està fonamentada en alguna cosa que va més enllà de la raó.

L'aliança entre la racionalitat i la mística

Què és això que va més enllà de la raó, i que pot donar una sentit a la història i al progrés, un sentit que la raó ha demostrat que no pot donar? Haurem de contestar aquesta pregunta necessàriament, aquí, d'una manera molt ràpida, molt general i molt vaga. Tanmateix, podem dir que és alguna cosa que té a veure amb el món del sentiment, de la fe, de l'art, de la religió, de la mística, del sagrat, del món simbòlic, alguna cosa que té a veure amb una certa percepció de la

gratuitat de la realitat. És el que alguns pensadors han anomenat «esperit», d'altres han anomenat «principi esperança».

És alguna cosa molt directament lligada al món de l'ètica i dels valors, però uns valors que es fonamenten només en la raó, una raó de la qual l'individu acaba sent com un amo absolut, que manipula aquests valors en funció de la seva voluntat. No. Es tracta d'uns valors que transcendeixen la persona i que, de fet, el fan ser persona. Aquesta dimensió de la realitat -que hem explicat d'una manera tan ràpida i excessivament simple- és la que pot donar un sentit a la història, és la que pot servir de base per al progrés. A partir d'ara aquesta dimensió l'anomenarem gratuïtat.

El més important de tot és adonar-se que la llibertat, la igualtat, «el sentiment de fraternitat», la universalitat, la justícia de la societat humana, els drets de les persones -tot allò que és desitjable des d'un punt de vista ètic, en definitiva- es basen en aquesta dimensió gratuïta de la societat humana. La raó, durant la modernitat, va pretendre fonamentar tota sola la llibertat, la igualtat i la fraternitat. Però va fracassar. Aquesta és la lliçó extreta de l'experiència moderna: la fraternitat i el sentit de la justícia no es poden basar únicament en la raó, perquè aleshores cauen inevitablement en «l'economicisme i la violència». La fraternitat i la justícia es basen en el sentit de la gratuïtat.

En aquesta perspectiva que aquí anomenem postmodernitat positiva, la raó no hi sobra, però ja no pot pretendre ser l'única «senyora» -de la mateixa manera com la «religió» havia estat l'única «senyora» del món medieval-. L'una va monopolitzar orgullosament l'Edat moderna; l'altra havia monopolitzat orgullosament també l'Edat mitjana. En aquesta perspectiva, la raó hi té el seu lloc, però sense excloure aquesta altra dimensió gratuïta, que s'expressa en el món d'allò simbòlic.

La gràcia d'aquesta perspectiva és que ambdós mons, el de la raó i el simbòlic (o el món religiós, si es vol dir així) entren en un diàleg d'igual a igual, sense que l'un intenti excloure l'altre, com havia passat durant els darrers cinc segles. Ambdues, «raó» i «religió» poden acordar-se i donar una nova base a l'optimisme històric, al futur i a la idea de progrés.

Cal obrir-se, en síntesi, a una nova perspectiva alhora racional i mística, que supera la modernitat sense anul·lar-la. Així, la postmodernitat positiva no desterra la raó. Tot i que assumeix la crítica que la postmodernitat negativa fa de la raó «orgullosa», fa un pas més: posar la raó d'igual a igual amb una dimensió gratuïta de la realitat que transcedeix els límits de la raó. I fa que dialoguin entre elles.

La separació entre la raó i la dimensió gratuïta era, de fet, la causa d'aquella escissió entre realitat i utopia que havíem assenyalat abans -en el primer capítol, en parlar de la «visió pessimista»-, l'escissió que havia caracteritzat la modernitat. «L'economicisme i la violència» pervertien les utopies modernes, tant les liberals com les socialistes, havíem dit; convertien les utopies en il·lusions i donaven pas a una realitat, a voltes terrible, que tenia poc a veure amb la utopia que l'havia originat. Enfront d'aquesta escissió típicament moderna, el que pretén la postmodernitat positiva és que el progrés històric es basi en una integració entre la utopia i la realitat, que s'encarnin l'una en l'altra, per tal que s'articulin mútuament d'una manera autèntica, alhora eficaç i transformadora.

La postmodernitat positiva, base filosòfica de la democràcia social

Hem vist que allò propi de la modernitat era el dogmatisme de la raó científica que es creia inapelable, amb la veritat absoluta. Hem vist que d'allò propi de la postmodernitat negativa se'n derivava el cinisme relativista. Ara, allò propi de la postmodernitat positiva és el diàleg que parteix del pluralisme. El pluralisme no vol dir que tot s'hi val, com en el cas del relativisme. El pluralisme vol dir que ningú té la veritat absoluta (això el diferencia del dogmatisme), però que és necessari un diàleg, del qual cal que surti la veritat acceptada per tots, és a dir, el sentit de les coses (i això el diferencia del relativisme).

El diàleg no opta per renunciar a donar un sentit comú a les coses, un sentit acceptat per tota la societat, com fa el relativisme. Tampoc, opta per imposar aquest sentit comú de les coses, imposar-lo des de la força i des de la possessió de la veritat, com fa el dogmatisme. El diàleg és una aposta per compartir el sentit de les coses, per construir-lo entre tots. El pluralisme i el diàleg, en síntesi, volen dir democràcia.

Hem dit democràcia. Això ens porta al punt en el qual ens trobàvem al final del segon capítol: la tasca que cal fer en el nostre món actual és millorar la democràcia, aprofundir-la. La modernitat, una època en la qual es va intentar construir la utopia des de l'economicisme i des de la raó autosuficient, és l'època de la democràcia liberal, allò que en el capítol segon anomenàvem la «primera combinació», en la qual l'economia (el capitalisme) primava per sobre de la política (la democràcia). La modernitat fou la base filosòfica de la democràcia liberal.

La postmodernitat positiva, una època que vol construir el progrés des d'una síntesi entre raó i sentit de la gratuïtat, correspon a la democràcia social, allò que en el segon capítol hem anomenat «tercera combinació», en la qual la democràcia prima per sobre de l'economia. La postmodernitat positiva és la base filosòfica d'una democràcia social, encara per venir, plenament desenvolupada⁴.

Com hem vist en el segon capítol, el capitalisme és qui, actualment, està impeding organitzar la societat d'acord amb aquesta «tercera combinació». Així, la democràcia, si vol arribar a l'estadi en el qual sigui ella la que organitzi la societat -i, per tant, també l'economia-, té encara un bon tros per recórrer. El sentit de la història, dels canvis socials, actualment, és aquest: el de l'extensió, expansió o desenvolupament de la democràcia. Aquesta és la direcció dels canvis possibles: més democràcia, que vol dir més diàleg, més pluralisme, més igualtat i més llibertat.

Fi de la modernitat, fi del capitalisme?

En conseqüència, la postmodernitat positiva requereix la superació del capitalisme. El progrés basat en l'aliança de raó i gratuïtat s'expressa a nivell social en una primacia de la democràcia per sobre de l'economia. En l'ordre dels valors, aquesta relació no planteja cap mena de problema. Ara bé, en l'ordre dels fets, si ens mirem la realitat actual, sembla una mica il·lusori pretendre que es pugui passar a un ordre econòmic no capitalista. Sembla, més aviat, que el capitalisme mai havia comptat amb tants pocs enemics -en el pla teòric- com avui en dia. Ningú -ni a la dreta, ni a l'esquerra- s'atreveix a qüestionar-lo

de soca-rel. En tot cas, es parla de reformar-lo, de corregir-lo. Però «superar-lo»...això avui no se li acut a ningú!

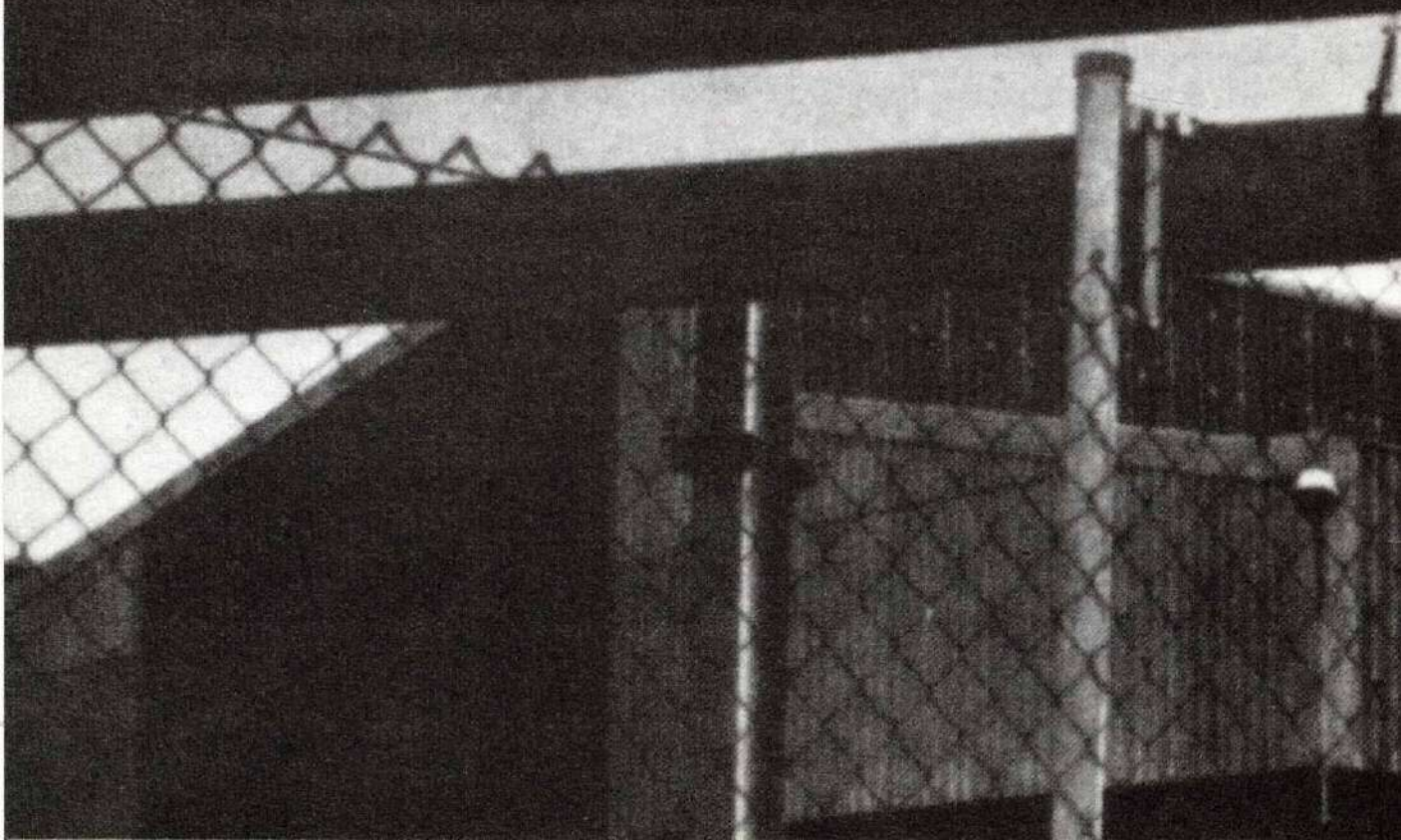
Tanmateix, si ens mirem les coses amb una mica de perspectiva, veurem que la modernitat -entesa com a etapa de la història de la humanitat o, més ben dit, del món occidental- ha anat lligada al capitalisme, com a sistema econòmic. La modernitat, hem dit abans, és l'equivalent filosòficocultural de la democràcia liberal, que, al seu temps és l'equivalent polític del capitalisme. Si ara la modernitat, com a etapa cultural, com a punt de vista filosòfic, s'ha acabat, tal i com es reconeix sense cap mena de problema, és molt arriscat pensar que amb ella, tard o d'hora, s'acabarà també el capitalisme?

Els processos històrics són lents. Els canvis culturals, ideològics han estat sovint el senyal de futurs canvis socials i econòmics. L'Edat mitjana va entrar en crisi, de primer, com a sistema cultural i ideològic, com a manera d'interpretar el món i la vida. I després d'aquesta crisi en l'ordre de les idees, a poc a poc, l'economia medieval va anar deixant pas a una nova economia que va acabar configurant el que ara identifiquem com a economia capitalista.

Per què no cal pensar que amb la modernitat també serà així? Primer ha arribat la crisi en l'ordre de les idees, crisi que hem anomenat postmodernitat. Si l'ordre cultural i ideològic de la modernitat va cedint pas, a poc a poc, a una altra manera de veure les coses, tal i com està passant avui en dia, és raonable pensar que, tard o d'hora, l'ordre social i econòmic d'aquesta mateixa modernitat, que és el capitalisme, també anirà cedint, progressivament, donant pas a un altre tipus d'economia. L'única dificultat dels canvis és que són lents i progressius. En la història res no es pot fer ràpid i de cop, perquè aleshores, en realitat, res no canvia. Però, de totes maneres, el que compta ara és adonar-se que aquests canvis són possibles. El capitalisme no és inamovible, ni respon a unes lleis immutables. La democràcia pot anar molt més enllà del que veiem avui en dia. La manera d'organitzar la societat, d'organitzar l'economia i la política, depèn de la voluntat de les persones, depèn de la voluntat col·lectiva de les pròpies societats. Per això podem confiar que els canvis són possibles i que la història té un futur positiu.

Coca-Cola

MARCA REG.

El sentit de l'«anticapitalisme»: el socialisme segrestat

Assumir plenament el significat de la postmodernitat crítica i capgirar-la en una direcció positiva vol dir, com hem vist, posar-se, a nivell polític, en clau democràtica radical. I això implica, en certa manera, adoptar una clau «anticapitalista», en la mesura que el capitalisme és ara que obstaculitza el creixement de la democràcia. I sabem que si la democràcia no creix, té tendència a degradar-se.

Que se'ns entengui bé! Quan diem anticapitalisme no ho fem com una esmena a la totalitat, amb cap mena de vocació de radicalisme obcecat. Cal reconèixer al capitalisme tots els seus mèrits històrics i, en el present, cal saber veure tot allò que té de bo. Quan diem anticapitalisme ens referim, senzillament, a la voluntat de «superar el capitalisme». De la mateixa manera que li reconeixem al capitalisme allò que té de bo, cal saber-li veure allò que té de dolent, tal i com hem fet al llarg del segon capítol. L'anticapitalisme apunta cap a un sistema econòmic que conservi tot allò que el capitalisme actual té de bo, però que corregeixi allò que té de dolent.

El problema de l'anticapitalisme és que durant el segle XX ha estat presoner de l'experiència del socialisme d'estat dels països de l'est d'Europa⁵. Ha estat segrestat, com un hostatge. Així, sembla que amb la guerra freda i la derrota del bloc soviètic, hagi quedat desacreditat. Com que els representants «oficials» de l'anticapitalisme han perdut la guerra freda, han demostrat la falsedat de les seves promeses, la seva ineficàcia i el seu despreci per la llibertat, sembla que tot anticapitalisme hagi quedat desacreditat. Sembla una opció descartada, prohibida, que va contra els fets històrics.

Tanmateix, l'anticapitalisme dels països de l'est, ben mirat, era tot el contrari de l'anticapitalisme del qual parlem nosaltres. Aquell socialisme d'Estat era anticapitalista a base de ser menys democràtic que el sistema occidental. En canvi, nosaltres parlem d'«anticapitalisme» en la mesura que reclamem més democràcia. Per tant, el que hem anomenat democràcia social o socialisme democràtic⁶, va en una direcció radicalment oposada al socialisme històric de l'est. Perquè, aquest, en el fons, no era més que una versió estatalitzada del capitalisme occidental.

El socialisme de l'est, capitalisme d'Estat, va construir el seu socialisme en una perspectiva moderna, amb els instruments de la modernitat: el racionalisme científista dogmàtic, que condueix a l'economicisme i la violència. En canvi, el socialisme del qual parlem nosaltres es desenvolupa en una perspectiva postmoderna -d'una postmodernitat positiva, que creu en el progrés perquè reconcilia raó i gratuïtat-, a partir de l'expansió de la democràcia. Les seves «armes», en conseqüència, són la persuasió i el diàleg. Busca la igualtat a través de la llibertat. Per tant, el socialisme de l'est era, de fet, la negació del socialisme del qual parlem nosaltres.

Per això, en realitat hauríem de girar del revés la conclusió a la qual havíem arribat abans. Amb el final de la modernitat i amb la caiguda del bloc oriental, l'anticapitalisme, en realitat no ha quedat desacreditat, sinó tot el contrari. Ha deixat d'ésser hostatge, com ho era fins ara, dels països de l'est i de la seva mentalitat moderna economicista. Aquesta mentalitat va intentar construir el socialisme a partir de la planificació -en el nivell econòmic- i de la falta de democràcia -en el nivell polític-. Ara, la postmodernitat ens obre les portes per intentar construir el socialisme des de la democràcia, superant, a base de més democràcia, el capitalisme.

La lliçó de la caiguda del mur de Berlín

Tanmateix, hi ha alguna cosa dels fets històrics recents, del desenllaç de la guerra freda, que ens ha de servir de lliçó. Diem que estem en contra del capitalisme perquè és poc democràtic. Diem que estem en contra del socialisme d'Estat per la mateixa raó. El primer ha pervertit l'ideal de la llibertat; el segon va pervertir l'ideal de la igualtat.

Malgrat això, els països de l'est van fer la seva transició al capitalisme en nom de la democràcia: van passar del seu model al model occidental per tenir més democràcia. Per tant, la «llició» històrica de la guerra freda és aquesta: el capitalisme es poc democràtic, però en tot cas es més democràtic que el socialisme d'Estat.

Aprofundim una mica aquesta idea. La «llició» de l'est és que una economia planificada centralment i sense mercat, com era la dels països de socialisme d'Estat, impedeix que la societat tingui tres avantatges: a) que hi hagi llibertat (política i ideològica) i democràcia; b) que hi hagi dinamisme social, renovació, innovació; c) que el sistema econòmic sigui eficient, és a dir, que no malgasti els recursos ni les energies de la gent. L'economia dels països de l'est estava mancada d'aquestes tres característiques. Aquests eren els tres avantatges del bloc occidental respecte del bloc oriental. Aquests avantatges cal que siguin reconeguts sense cap mena d'embut. Així, cal concloure que sense economia de mercat no pot haver-hi democràcia política -encara que sigui la democràcia liberal, o la democràcia liberal-social, incompletes però, al cap i a la fi, democràcies polítiques.

No obstant, sembla que això ens porti a un carreró sense sortida. D'una banda, tot el nostre discurs es basa en la idea que la democràcia i el capitalisme s'han fet incompatibles. De l'altra banda, en canvi, els fets històrics del final del segle XX ens demostren que la democràcia i l'economia de mercat van plegades. Amb això sembla que tot el camí que hem fet fins aquí hagi estat en va: sembla que acceptem la ideologia dels partidaris de la globalització i de la fi de la història que identificaven democràcia liberal i capitalisme. Hem anat a parar realment en un carreró sense sortida? No, i ara veurem com resolem aquesta suposada incoherència.

Capitalisme contra economia de mercat

Per ser fidels a la nostra perspectiva, la democràcia ens ha de servir de criteri per a treure l'entrellat de la qüestió. Si, d'una banda, el capitalisme va en contra de la democràcia i, de l'altra, l'economia de mercat -que, en principi, és el mateix que el capitalisme- és necessària per a la

democràcia, l'única sol.lució possible a aquesta paradoxa és la següent: pensar que el capitalisme no és una sola cosa, sinó que és varies coses, un conjunt de coses. Aleshores, podria ser que, d'entre aquest conjunt, algunes fossin del tot imprescindibles per a la democràcia i d'altres, en canvi, fossin les que obstacultizen l'expansió de la democràcia -és a dir, impedeixen que la societat s'organitzi d'acord amb la tercera combinació, en la qual la política prima per sobre de l'economia-.

I, en efecte, és així. El sistema capitalista és un «sistema de mercat» en el qual hi ha tres mercats: 1) el mercat de béns (béns de producció i béns de consum) i de serveis; 2) el mercat financer (o de capitals); i 3) el mercat de treball. Aquesta estructura implica: a) que el capital es propietat privada d'algú; b) que el treballador ven la seva força de treball com una mercaderia. Encara que aquests tres mercats funcionin com a subsistemes dins d'un sol sistema econòmic coherent, això no vol dir que cadascún requereixi necessàriament els altres per funcionar. Més ben dit, els mercats 2 i 3 (financer i laboral) es requereixen necessàriament l'un a l'altre; però el mercat 1 (de béns i serveis) pot funcionar perfectament sense aquests dos.

El capitalisme es defineix per la propietat privada del capital. Així, en ell és necessari que hi hagi un mercat financer i, en conseqüència, un mercat laboral on es regula el treball assalariat. Ara bé, és possible pensar en una economia que tingui mercat de béns i serveis, però que no tingui els altres dos. Aquesta economia seria una economia de mercat però no seria capitalista. Així, cal fer l'esforç intel.lectual de separar el concepte de mercat del concepte de capitalisme i de propietat capitalista -de propietat privada del capital o dels mitjans de producció-.

Com a conseqüència, la «llició» de la caiguda del bloc de l'est pot ser ara redefinida de la següent manera: aquesta «llició» diu que el mercat necessari per a l'eficiència, la innovació dinàmica i la democràcia política és el mercat de béns i serveis (mercat 1), però no els altres dos. D'altra banda, el que criticava del capitalisme el pensament socialista clàssic -d'arrel marxista, fonamentalment- era la propietat privada dels mitjans de producció, que és connatural al mercat financer (mercat 2) i l'alienació del

treball, que és connatural al mercat laboral capitalista (mercat 3). Una economia amb mercat 1, però sense mercat 2 i 3, és coherent alhora amb la «llició» de l'est, i a la vegada amb la crítica socialista-marxista del capitalisme. Però això ens porta a una conclusió sorprenent: la caiguda del bloc oriental i la «llició» històrica que se'n deriva no és incompatible amb la crítica tradicional del socialisme i el marxisme al món capitalista.

El socialisme de mercat

Els aspectes negatius del capitalisme que hem anat denunciant fins aquí es deriven, en bona mesura, directa o indirectament, del seu tipus mercat financer i del seu tipus de mercat laboral. Si fos possible pensar un sistema econòmic amb mercat de béns i serveis, però sense mercat de capitals ni mercat de treball de tipus capitalista, tindríem, segons sembla, un sistema econòmic en el qual estarien assegurats els avantatges del capitalisme -eficiència, innovació i dinamisme- i en el qual es podrien corregir els seus inconvenients -la injustícia en la distribució de la riquesa entre propietaris del capital i no propietaris, la desigualtat que se'n deriva, l'alienació que implica el treball assalariat, etc.-.

Cal mantenir el mercat de béns i serveis perquè afavoreix la democràcia. En canvi, els altres dos mercats (laboral i financer) la perjudiquen. L'objectiu és, per tant, substituir-los. Substituir-los per dos tipus d'institucions que acompleixin les funcions d'organitzar la força laboral, d'una banda -que és el que fa el mercat laboral capitalista de manera no democràtica- i d'organitzar el capital -que és el que fa el mercat financer capitalista d'una manera no democràtica-, però que ho facin de manera més democràtica que no aquests. Aquest és el canvi social que se'ns planteja com a repte -el canvi que ha de permetre reconciliar la igualtat amb el mercat, dues coses que fins ara ens semblaven totalment incompatibles-.

Com es fa aquesta democratització d'aquests dos mercats?⁷ Hi ha diverses possibilitats. Nosaltres en seguirem una de concreta. Tanmateix, l'important aquí no és tant la sol.lució concreta que nosaltres proposem, com la idea cap a la qual apunta, que segurament pot ser satisfè-

ta a través de sol.lucions tècniques diferents -o parcialment diferents- de les que explicarem aquí.

D'entrada, cal que el nou sistema financer i laboral democràtic sigui compatible amb el mercat de béns i serveis, que, com hem vist, és del tot desitjable. Això vol dir necessàriament que es manté la llibertat d'empresa, la lliure possibilitat de tirar endavant projectes empresarials a iniciativa particular dels individus -que és connatural al mercat de béns i serveis-.

La democratització del sistema laboral només pot arribar pel costat de l'organització cooperativa de les empreses. Això, en el model concret que estem seguint aquí implica que el capital de l'empresa és públic, és a dir, pertany a la societat en el seu conjunt. Però els treballadors són els propietaris absoluts de la gestió de les empreses, i ells decideixen la política de l'empresa: com es reparteixen els beneficis, qui en són els directius, quines són les diferències salarials entre els diferents nivells de l'empresa, quines inversions cal fer. I aquestes decisions es prenen democràticament d'acord amb el principi «un home, un vot». Això converteix l'empresa en una petita democràcia.

La democratització del sistema financer implica la desaparició de la propietat privada del capital. Quan hi ha propietat privada, el capital per a les inversions de les empreses s'aconsegueix a través del mecanisme de l'interès. De fet, l'interès pot ser considerat com l'expressió més reduïda però més essencial del capitalisme -i de les seves desigualtats-. Si el sistema financer es democratitza, l'interès ha de desaparèixer. Ja no hi ha propietat privada del capital, perquè el capital de les empreses pertany a la societat. Ningú pot acumular diners passivament, parasitàriament. Les empreses aconseguixen el seu capital d'una altra manera.

En un sistema financer democràtic el capital s'aconsegueix a través dels mecanismes fiscals públics. Un impost sobre el capital serveix per equilibrar l'oferta de capital que fan els poders públics (democràticament elegits) i la demanda de capital que fan les empreses cooperatives. Aquest capital públic del qual depèn la inversió «privada» (de les empreses cooperatives) es reparteix a través d'un sistema de bancs públics i democràtics, que s'encarreguen de la seva assignació d'acord

amb criteris de rendibilitat que tenen en compte tant l'eficiència, com les conseqüències socials dels projectes empresarials que financen.

No podem entrar en tecnicismes econòmics. Allò important, en aquest punt, és adonar-se que és possible dissenyar un sistema fiscal i un sistema laboral democràtics, perfectament compatibles amb un mercat de béns i serveis i amb la lliure empresa. Més eficients que el capitalisme actual que coneixem, alhora que més justos i més igualitaris.

En síntesi, aquest sistema seguiria fent bé el que el capitalisme fa bé, i faria millor el que el capitalisme fa malament. Aquest sistema seria socialista, perquè no hi hauria ni treball assalariat ni propietaris particulars del capital, i aquestes dues característiques són les que defineixen -per exclusió- un sistema econòmic socialista. Tanmateix, seria un socialisme de mercat, perquè en ell hi hauria, com a institució fonamental de l'economia, un mercat de béns (de consum i de producció) i serveis.

Llibertat i igualtat

En aquesta economia l'enriquiment dels pobres ja no és una variable, com en el capitalisme, sinó que passa a ser, molt més que abans, un dret. Són el mercat financer capitalista (amb l'interès) i el mercat laboral capitalista (amb treball assalariat) els que converteixen l'enriquiment dels pobres en una variable de l'enriquiment dels rics. Substituir aquests dos mercats per dos mecanismes democràtics d'organitzar el treball i repartir la riquesa vol dir convertir la variable en dret. Potser no es tracta d'un canvi radical, però sí d'un pas important en aquesta direcció.

Per això, aquest sistema és més just i moralment desitjable. Perquè va en la direcció de la vocació humana de llibertat: més democràcia. De fet, aquest socialisme de mercat no pretén ser sinó la plasmació econòmica de la vella aspiració de l'esquerra occidental -mai aconseguida- de construir la igualtat des de la llibertat. L'una sense l'altra, llibertat sense igualtat, o viceversa, són, en realitat, inconcebibles. Es degraden inevitablement. La llibertat actual del món occidental és il·lusòria si no hi ha igualtat d'oportunitats real. La igualtat d'Europa oriental no va acabar mai d'arribar per manca de llibertat.

D'aquesta manera, en el socialisme de mercat queden sintetitzades les

dues «llicions històriques». La «llició històrica de l'est», que diu: no pot haver-hi llibertat (ni eficiència) des de la planificació, és a dir, sense mercat de béns i serveis; i la «llició històrica de l'oest», del món capitalista, que diu: la propietat privada del capital i el treball assalariat impe- deixen la igualtat i provoquen una distribució de béns ostensiblement i greument injusta. La manca de mercat de béns i serveis (i, per tant, la manca del dret a la lliure empresa) perjudica la democràcia; el mercat financer capitalista (la propietat privada del capital i l'interès que com- porta) també.

Per altra banda, ja que, en el capitalisme, els efectes antiigualitaris dels mercats financer i laboral més aviat obstaculitzen que no afavoreixen allò que el mercat de béns i serveis garantitza (la democràcia i l'efi- ciència), l'eliminació d'aquells no fa sinó reforçar aquests efectes beneficiosos que el mercat -en abstracte- té pels defensors del capita- lisme⁸. En realitat, doncs, els diferents mercats (1, 2 i 3) que confor- men el sistema capitalista actual estan en contradicció entre ells. L'un estira en una direcció i els altres dos, en la contraria. La democratitza- ció de l'economia a través del socialisme de mercat pot resoldre aques- ta contradicció, i fer-ho en la direcció socialment desitjable: més efi- ciència, més democràcia -més llibertat, per tant- i més igualtat.

Democratitzar el sistema laboral i el sistema financer: aquest és, a nivell econòmic, el gran pas que ens permetrà passar més ó menys suaument d'un sistema econòmic capitalista a un sistema econòmic socialista de mercat. És el pas que permet arribar a la democràcia social, tercera combinació en la qual la democràcia està per sobre de l'economia. Perquè, de fet, amb aquest pas el que es fa no és sinó posar la democràcia al cor de l'economia. En el socialisme de mercat ja no cal corregir l'economia mitjançant la política, com en el cas de l'Estat del benestar. Perquè ara ja és l'economia la que és directament democràti- ca i igualitària (o realment equitativa). La política és necessària, en tot cas, per aconseguir fer el pas des del sistema capitalista fins al socialis- me de mercat.

Evidentment, una economia que és bàsicament democràtica ja no pot estar en contradicció amb una democràcia política. L'economia se sot-

met a la democràcia política només quan també ella, l'economia, és democràtica. Si no, quan l'economia no és democràtica, com el capitalisme, sempre tindrà una pugna contra la democràcia política, perquè en el fons hi estarà en contradicció. Si en l'Estat del benestar, la política servia per corregir l'economia, és a dir, la democràcia corregeix el mercat, en el socialisme de mercat en canvi, aquesta tensió s'ha resolt positivament a l'interior mateix de l'economia. O això és el que pre-tén, si més no, aquest sistema econòmic.

Així, el socialisme de mercat és el sistema econòmic que es correspon a la democràcia, que correspon a la cosmovisió (filosòfica, cultural) que hem definit com a postmodernitat positiva, és a dir, l'època que intenta construir el progrés i el futur a partir de l'aliança entre gratuïtat i raó. La conclusió que cal extreure, doncs, és que l'aliança entre la llibertat i la igualtat -a nivell polític i econòmic- només es pot aconseguir a partir de l'aliança entre la raó (la ciència, la tècnica, etc.) i la gratuïtat -a nivell filosòfic i cultural-. Si resumim en un esquema tot el recorregut fet fins ara, tindrem el següent:

1_a època: *modernitat / democràcia liberal / capitalisme*

2_a època: *postmod. negativa / democràcia liberal-social
Estat del benestar*

3_a època: *postmod. positiva / democràcia social / socialisme de mercat*

Avantatges

Conceptualment, el pas més important que hem fet per desfer l'aparent paradoxa que hi havia en la contradictòria relació entre capitalisme i democràcia és el següent: haver desidentificat el capitalisme del mercat. Pot haver-hi economies de mercat capitalistes, però també, com hem vist, economies de mercat socialistes. El socialisme de mercat que hem vist aquí intenta, partint del nostre sistema econòmic actual, construir una economia diferent, a l'alçada de les societats democràtiques. En aquest sistema, gràcies a la democratització del sis-

tema financer i del sistema laboral, ha estat eliminada l'escissió entre el capital i el treball. Ja no hi ha una classe de propietaris de capital i una altra de treballadors. En ell, tots els ciutadans són propietaris del capital de manera col·lectiva, i tots els ciutadans que volen rebre una renda són treballadors. Es recompensa l'esforç, no la propietat.

Sense haver aprofundit en el funcionament d'aquest sistema, perquè no és aquest el lloc de fer-ho, el que sí que podem defensar aquí és que aquest sistema ofereix una sèrie d'avantatges respecte de l'economia capitalista en la qual estem acostumats a viure. Avantatges com els següents:

- 1) *L'economia no necessita créixer indefinidament per mantenir la seva estabilitat, ja que aquest creixement indefinit és necessari només per justificar l'escissió entre capital i treball. Com que la democratització del sistema laboral i del sistema financer ha reconciliat els dos factors productius, en un socialisme de mercat es creix quan la societat democràticament així ho decideix, i es deixa de créixer quan la societat ho vol. La societat no és una esclava del creixement. Això permet que la política no vagi a remolc de l'economia, sinó que decideixi el desenvolupament de l'economia.*
- 2) *Per les mateixes raons econòmiques, el socialisme de mercat és una economia que pot oferir més temps lliure als ciutadans. Això ens remet al pensament postmaterialista, en el qual els béns materials tenen una centralitat més petita, deixen de ser fins prioritaris de la vida recuperen la seva funció de mitjans. A mesura que l'economia progressa tecnològicament, no s'opta per cosumir més, sinó per treballar menys.*
- 3) *És un sistema molt més igualitari. Actualment s'explica que les desigualtats pròpies del capitalisme són necessàries per al funcionament del sistema, per a la seva eficiència i la seva capacitat d'innovació. Això no és així: les desigualtats necessàries per al dinamisme econòmic són les derivades de les diferències de talent, de les diferències de formació, de capacitat, d'esforç... Tanmateix, les majoria de les desigualtats que hi ha actualment en el capitalisme no tenen res a veure amb tot això - encara que la ideologia justificadora del sistema faci veure el contrari.*

La majoria de les desigualtats es deriven: a) del mercat financer, és a dir, de l'existència d'uns propietaris del capital privats que reben una renda per la cessió -sense cap risc- d'aquest capital; b) de l'escala salarial, que està determinada per la poca capacitat de negociació del treball en el mercat laboral, enfront del contractador, és a dir, l'empresari. Les diferències salarials no corresponen a la diferències de formació o de productivitat del treballador, que són coses difícils de calcular, sinó a la proximitat o distància del treballador, segons el seu nivell laboral, respecte dels propietaris del capital.

Aquestes són les dues causes de la desigualtat, principalment, en les economies capitalistes, ambdues manifestament injustes. El creixement del capital no respon a cap mèrit personal. Les desigualtats que es deriven de les diferències de formació, d'esforç i de talent, justificables, són una minoria en el conjunt de desigualtats que existeixen en les economies capitalistes. Aquestes darreres desigualtats en el socialisme de mercat segueixen existint; però en aquest sistema, com que és el treball i no els propietaris del capital els que marquen la pauta general de l'economia, seran molt més matisades, molt més petites. A més, poden ser vistes fàcilment com a desigualtats equitatives, cosa que no succeeix en el capitalisme.

A més, el socialisme de mercat ofereix tot un altre conjunt d'avantatges respecte del capitalisme, com per exemple:

- 4) *No subordinar les necessitats de consum al capital, no necessita posar la publicitat al cor del sistema.*
- 5) *Pot ser molt més respectuós amb el medi ambient.*
- 6) *Pot permetre que les relacions econòmiques internacionals siguin molt més justes, és a dir, pot permetre que es redueixin les diferències i les desigualtats entre els països rics i els països pobres.*
- 7) *Té menys tendència a l'atur.*
- 8) *Fomenta més la investigació i el progrés tecnològic. Etc⁹.*

Aquest és, més o menys, l'esbós del que podria ser un sistema econòmic en el qual la democràcia fos la que organitzés l'economia. Un sistema econòmic que es correspon a una societat, les bases filosòfiques de la qual hem definit com a postmodernitat positiva. Tanmateix, els canvis que exigeix aquesta nova etapa històrica, els canvis possibles, no es redueixen als canvis en el nivell econòmic. També cal considerar els canvis a nivell del funcionament del sistema polític, canvis culturals, etc.

No obstant, els canvis econòmics són potser, ara, els més importants, perquè el sistema econòmic és, d'alguna manera, el que més està bloquejant la situació, la transformació social. Per això, el canvi que hem volgut explicar d'una manera detallada ha estat el canvi econòmic. Perquè és el que reclama sol·lucions més concretes. De fet, l'esperança històrica és avui presonera, d'alguna manera, de les injustícies econòmiques.

En fer això, se'ns pot acusar d'economicistes. Nosaltres hem criticat aquí l'economicisme propi de les utopies fonamentades en la raó moderna. Se'ns pot girar la nostra pròpia crítica en contra. Se'ns podria dir que, a la manera moderna, hem confiat el canvi de la societat i de la moral en el seu conjunt al canvi de les estructures econòmiques. Però, ben pensada, seria una crítica injustificable.

Perquè el socialisme de mercat el que fa és posar la democràcia al cor de l'economia, i això és antieconomicisme. La democràcia equival a la responsabilitat i el diàleg, és a dir, a posar la persona com a centre de la societat. Per tant, el socialisme de mercat no delega la solució dels problemes socials i morals a l'economia -com feia la mentalitat moderna-, sinó tot el contrari: delega la solució dels problemes econòmics a la democràcia i a les persones¹⁰.

El que cal, d'entrada, és una «revolució espiritual» que permeti, a través dels mecanismes polítics, una transformació de les estructures socials.

Tanmateix, els canvis econòmics que hem proposat aquí poden i haurien de ser emmarcats en un conjunt de canvis, que són els que ens donen el mapa general de la transformació que mereix ser objecte de la nostra capacitat per anticipar el futur. Aquests canvis són:

- 1) *El canvi econòmic, ja explicat, que consisteix en una expansió de la democràcia a l'esfera econòmica*
- 2) *A nivell del sistema polític, es pot pensar en el desenvolupament del sistema democràtic en una doble direcció: d'una banda la descentralització, és a dir, l'acostament de l'administració als nivells més propers al ciutadà; de l'altra l'enriquiment de l'actual democràcia representativa amb nous mecanismes de democràcia directa; això implicarà una democratització dels mecanismes representatius que són els partits polítics. Aquestes dues tendències són inherents a la pròpia democràcia política.*
- 3) *Una renovació de la relació del desenvolupament econòmic i el medi ambient. En aquest sentit, cal pensar en el desenvolupament de les noves energies alternatives, ecològiques, que en el futur deixin com una relíquia de la història la nostra societat capitalista basada en les energies fòssils. La societat ecològica ha de ser compatible amb a les noves tecnologies i al progressiu desenvolupament de la societat del coneixement, en el qual l'educació serà al factor clau. Ens permet pensar també en una societat on el món urbà i el món rural no estiguin tan escindits.*
- 4) *En la mesura que l'economia es torna participativa per al treballador, cal pensar en una correlativa transformació també de l'oci. Cal pensar en un oci que recuperi l'esforç, i deixi de ser només diversió, satisfacció sense responsabilitat. A un treball amb sentit equival un oci amb sentit. Correlativament, l'economia democràtica té com un dels seus principals avantatges, la recuperació de més temps lliure a mesura que progressa tecnològicament. Aquesta suma de temps lliure i d'oci amb sentit pot fer pensar en un nou paradigma cultural, en el qual la fruïció artística, no només passiva sinó també activa, sigui un element quotidià de la vida del ciutadà. Perquè en la creativitat artística es troba la síntesi d'esforç i satisfacció, però a diferència del treball, aquesta síntesi no té, en l'activitat artística, una*

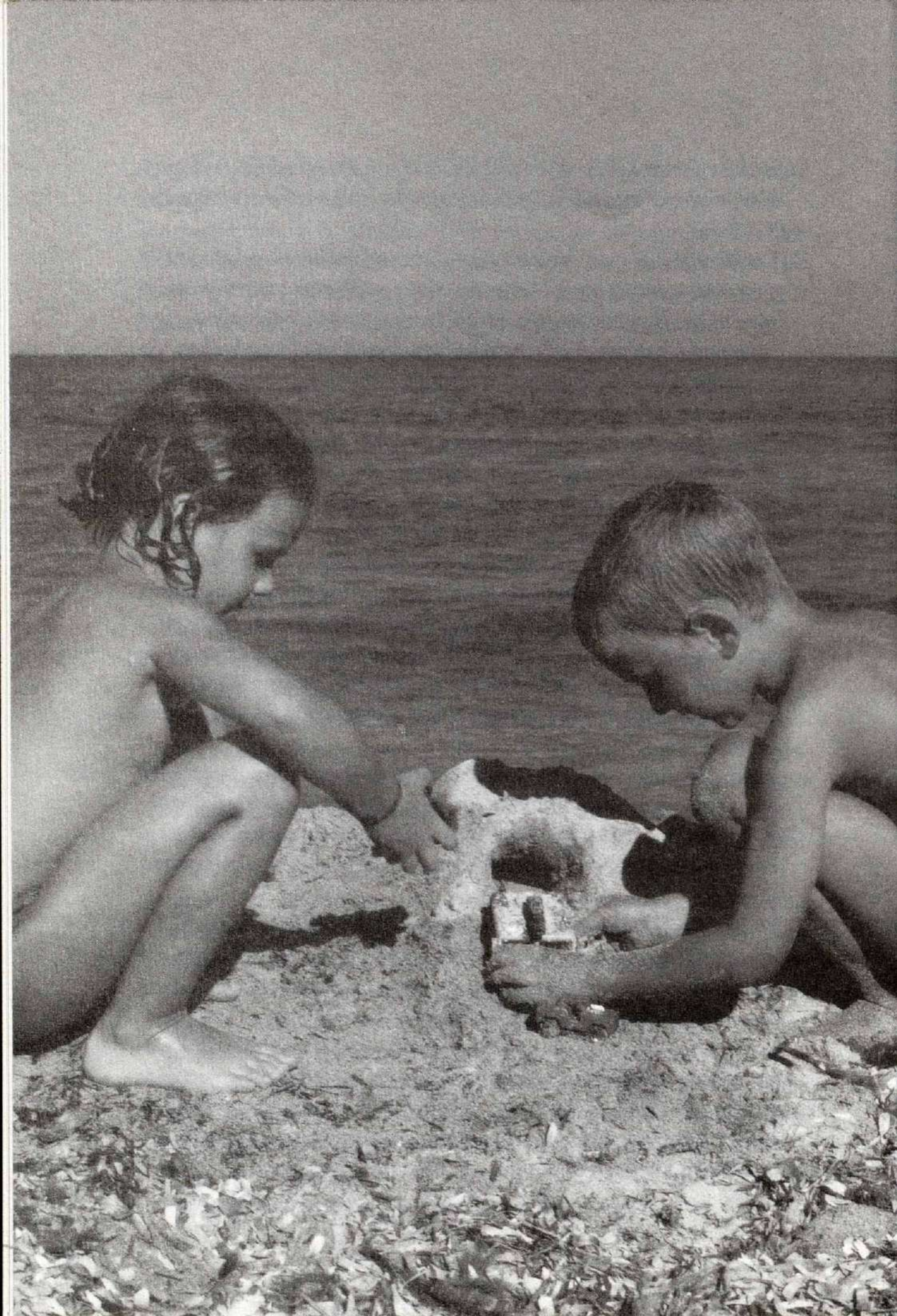
finalitat. Per això, l'oci -que equival a un temps sense finalitat- és el temps de la creativitat artística que funda una nova manera de desenvolupar-se la cultura.

5) *A nivell internacional, es pot pensar en una regionalització del planeta en grans àrees culturals que es corresponguin en grans àrees comercials que es vagin unificant políticament. El regionalisme, però un regionalisme obert o cooperatiu, que posi fi a l'occidentalocentrisme propi del capitalisme. La interculturalitat que fonamenta la identitat cultural del planeta a base de la diversitat, del diàleg entre cultures, que es respecten d'igual a igual, entre les quals hi ha mestissatge, que arriben a síntesis fecundes o que es preserven.*

6) *La democratització del sistema econòmic no necessita unes relacions Nord-Sud de dependència. Així, a la democratització interna del sistema es correspon una democratització de les relacions entre les diferents unitats que componen l'economia mundial, és a dir, la democratització de les relacions econòmiques internacionals. Aquest canvi és possible, desitjable, tot i que amb l'actual globalització les coses van exactament en la direcció contrària. D'entrada, un pas transitori seria l'extensió de l'Estat del benestar a nivell universal, és a dir, a les diferents àrees econòmico-polítiques regionals. Cal pensar en la constitució d'Estats del benestar regionals.*

A més, un sistema que no explota no necessita un ordre internacional fonamentat en la força militar, tal i com succeeix actualment. El pacifisme té una gran tasca a fer, perquè posa de manifest la naturalesa bàsicament injusta del sistema capitalista actual, que s'ha de defensar de manera militar.

7) *Finalment, la perspectiva final de totes aquestes transformacions és l'Estat democràtic mundial. Les Nacions Unides en són el seu embrió. Els Drets Humans en són la seva ideologia, aprovats en un moment de transició entre dues èpoques: la culminació de la modernitat, l'inici de la postmodernitat. L'Estat democràtic mundial és l'encarnació de la igualtat. Apunta cap a la unificació progressiva del món, en comunitats cada vegada més grans, la qual cosa significa l'existència cada vegada de menys comunitats, fins a arribar a una sola comunitat universal, plural, diversa, però igualitària.*

Hem assenyalat l'horitzó d'uns canvis que ens han de permetre recuperar l'esperança en el futur. Es tracta de poder recuperar la confiança en la història, de pensar que els canvis són possibles -per tal que el futur pugui continuar sent tan bo com fou el passat; perquè sense canvis, el futur es degrada-. Es tracta de donar un projecte al present. Es tracta de construir el progrés des del sentit de la gratuïtat i la raó. Ara bé, no ens semblen massa utòpics, tots aquests canvis? Són factibles? La nostra resposta dependrà de l'alçada de la nostra mirada.

Si ens mirem la història des de fa 5 anys fins ara, els canvis dels quals hem parlat no semblen massa possibles. L'únic que veiem és la victòria del capitalisme en la guerra freda i el fruit d'aquesta victòria: la globalització financera, que és l'apoteosi del sistema capitalista, la unificació definitiva del planeta en una sola economia capitalista mundial.

No obstant, si ens mirem la història dels darrers 50 anys, semblen ja una mica més possibles, els canvis que hem proposat. Perquè veurem el següent: veurem com, en el nostre continent, les forces vives de la societat van construir l'Estat del benestar i van passar d'un capitalisme salvatge a un sistema on els drets (socials) s'estenien. Si al llarg del segle XX es va poder passar de la «primera combinació» a la «segona», sembla raonable pensar que en el segle XXI pot ser factible passar de la «segona» a la «tercera», és a dir, transcendir el capitalisme. Els canvis, així, ja semblen més possibles.

Podem anar encara més enllà. Si ens mirem les coses des de fa 500 anys, la idea de la superació del capitalisme sembla encara més factible. Perquè fa cinc-cents anys començava la modernitat. I això fa ado-

nar-nos que ara acaba. La modernitat anava intrínsecament lligada al capitalisme, i si aquella s'ha acabat, aquest també pot fer-ho. Per tant, aquest canvi, vist des de fa cinc-cents anys, sembla raonable.

Afegim un zero més. Mirem-nos les coses des de fa 5000 anys. Veurem una humanitat primitiva que es va desenvolupant progressivament, una civilització humana que amb prou feines emergeix de la natura i que, a poc a poc, la va dominant. Veurem unes societats que primer vivien separades i que, a poc a poc, es van anar expandint, i es van anar trobant, i es van anar unificant. Si ens mirem les coses des de fa cinc mil anys, la visió ens alimentarà una esperança i ens donarà forces per a realitzar-la. I aquesta esperança diu que els canvis -cap a millor- són possibles. Diu que la humanitat sempre ha avançat de la mateixa manera: a poc a poc i dificultosament. Però ho ha fet.

Manca de realisme, doncs? A l'Europa occidental, al llarg del segle XX, es va passar del que en aquestes pàgines hem anomenat democràcia liberal al que hem anomenat democràcia liberal-social. Dit ràpidament, del capitalisme salvatge del segle XIX a l'Estat del benestar. Menys de cent anys van caldre, doncs, per passar de la «primera combinació» a la «segona».

El que proposem aquí és un pas de la mateixa magnitud. Igual d'important, de transformador. No més fàcil, però tampoc més difícil que aquell. No més gran -o no molt més gran- ni més impossible. Proposem el pas de la «segona combinació» a la «tercera». Si menys de cent anys van bastar per a aquell pas, perquè de cent anys no haurien de bastar per a aquest altre?. En aquest sentit, direm que la construcció de la democràcia social i del socialisme de mercat hauria de ser la tasca del segle XXI. El primer pas, el que va a dur a l'Estat del benestar, per a nosaltres no és sinó el primer assalt d'un combat més llarg. El que reclamem nosaltres és, doncs, el segon assalt, que ens porti de l'Estat del benestar al socialisme de mercat. El segle XX va ser l'escenari del primer assalt; el segle XXI pot ser l'escenari del segon. El camí del canvi social pot continuar. Però cal que nosaltres en siguem els protagonistes. Perquè els canvis no es fan sols, però són possibles.

Passat, present i futur. La memòria i l'esperança

La perspectiva que hem anomenat «postmodernitat positiva» permet recuperar l'optimisme respecte de la història, però un optimisme no dogmàtic, com el de la modernitat, sinó un optimisme més lúcid, més humil. Però, al cap i a la fi, el que importa ara és que aquesta perspectiva ens permet recuperar la confiança en el futur, en la història, en els canvis socials, en definitiva.

Tanmateix, cal assenyalar que aquesta fe en el futur no és alienat, com ho podia ser la fe en el futur pròpia de la concepció del progrés de la modernitat. En la perspectiva de la «postmodernitat positiva», el present no està escindit del futur. No es tracta de construir el futur, de creure en el futur per tal de no viure el present. Tot al contrari. Això, en tot cas, és el que es podia derivar d'una concepció de la història pròpia de la raó moderna, amb la seva visió mecanicista del progrés. La nova perspectiva, alhora racional i mística, que transcendeix positivament la modernitat sense anul·lar-la, justament té esperança en el futur perquè valora el present i perquè s'adona del valor del present. I, en conseqüència, s'adona que el valor del futur és ja present en el present -valgui la redundància-. Com pot ser això? Veiem-ho.

De l'experiència de la gratuïtat es deriva una certa percepció del present com un lloc sense temps, com el lloc dels «instant eterns». En aquest sentit, si el present ens porta a la suspensió del temps, a una certa imatge de l'eternitat, no hi ha lloc per a la història. El sentit de la gratuïtat, doncs, fa del present l'única cosa amb valor.

Tanmateix, aquesta gratuïtat eterna i sense història, necessàriament reclama la fraternitat entre les persones. I això obliga a «tornar» a la història. Perquè la fraternitat és una tasca inacabada, ja que la realitat

és imperfecta. Així, és en la mesura que cal millorar la realitat -per estar a l'alçada del present que està més enllà de la història- que la història és necessària. Perquè la història és el procés en el qual es va millorant progressivament la fraternitat.

La gratuïtat està més enllà de la història -en aquest sentit correspon al món de la religió i de la mística-, però en canvi es desplega històricament en forma de lluita per la fraternitat -i en aquest sentit, s'encarna en forma de política, per a la qual és necessària la raó, però una raó inspirada pel sentit de la gratuïtat-.

Diem, doncs, que cal ser optimistes, que els canvis són possibles, i són possibles cap a millor, si som capaços de canviar les bases sobre les quals es fonamenta el progrés històric. Però, com podem realment tenir confiança en el futur, si el passat ha estat un passat terrible, ple de víctimes a les quals ja no es podrà fer mai justícia en vida?

Parlem de canviar les bases «espirituals» del progrés (per dir-ho d'alguna manera). Però les víctimes de la història ens haurien de merèixer un respecte que ens obligués a ser realistes i ens fes oblidar qualsevol optimisme fàcil. Per tant, no hauríem d'abandonar tot optimisme? La resposta és que no: és justament la memòria de les víctimes la que ens ha de servir per alimentar la nostra esperança en el futur. És justament a les víctimes a qui devem la nostra esperança.

Dèiem, abans, que el present i el futur, en la perspectiva de la post-modernitat positiva, no estaven escindits sinó que estaven units a través de l'esperança. Ara passa el mateix amb el present i el passat: en la perspectiva que ajunta la mística i la raó, no estan escindits sinó que estan units també a través de la memòria. Esperança del present cap al futur, memòria del present cap al passat. Doncs bé: el més important és adonar-se que és la memòria la que ha d'alimentar l'esperança. Aquesta relació entre esperança i memòria té molt a veure amb la dimensió religiosa que reclamàvem per a la nova manera d'entendre la història, de creure en el progrés i de construir el futur. Una base que

ajunta a la raó el sentit de la gratuïtat o la mística -anomeni's com es vulgui- és una base que es nodreix d'aquesta relació permanent entre l'esperança i la memòria. Les víctimes són, en definitiva, les que ens recorden la dimensió religiosa de la nostra fe en la història.

Peus de pàgina

1. Per acabar de completar la crisi, cal encara tenir en compte que durant la dècada anterior -durant els anys setanta, més o menys- també havien començat a entrar en crisi algunes altres de les «institucions» típicament característiques de la modernitat: la tecnologia i l'Estat-nació. D'una banda, la tecnologia era qüestionada no només pel fet d'haver-se convertit en una màquina de matar durant la guerra mundial, sinó ara també per la manera com agredia el mediambient. El desenvolupament econòmic industrial propi de l'economia moderna era un risc ecològic que posava en qüestió tota la maquinària econòmica industrialista en el seu conjunt.

De l'altra, l'Estat-nació, que havia organitzat la política al món occidental durant l'era moderna, entrava en crisi no només pel fet d'haver estat el causant, amb el seu expansionisme i el seu imperialisme, de les guerres mundials, sinó perquè ja no era capaç de respondre a les exigències de l'economia i la societat, tal i com havien quedat configurades després a partir de la segona meitat del segle XX.

2. De fet, el pas de la democràcia liberal a la democràcia liberal-social només es pot explicar d'acord amb aquesta tendència de la democràcia a degradar-se si no avança. La democràcia liberal, en quedar-se estancada, va donar lloc al totalitarisme de dretes, el nazisme i el feixisme, amb totes les seves monstruositats. L'expansió de la democràcia, passant de democràcia liberal a democràcia liberal-social, va ser una reacció davant de l'experiència totalitària. L'Estat del benestar fou la reacció d'Europa contra el nazisme, fou construït com un antídote contra el totalitarisme.

Així, el pas de la primera combinació a la segona no va ser linial, sinó a través d'una experiència de ruptura dramàtica, tal i com van ser el nazisme i la guerra. La democràcia es mou, doncs, dialècticament entre la seva tendència a expandir-se i la seva degradació totalitària quan la tendència a desenvolupar-se és impedita. L'experiència de la degradació va ser la que va donar via lliure a la

seva tendència a desenvolupar-se, i passar al model liberal-social de l'Estat del benestar.

3. A més, és fals encara per un altre motiu. La pobresa té dues dimensions: l'absoluta i la relativa. L'absoluta fa referència a allò que li cal a una persona per a sobreviure: menjar, casa, vestit... La relativa fa referència a la posició que ocupa una persona en el conjunt de la seva societat, pel què fa al seu nivell de riquesa, respecte de la riquesa mitjana d'aquesta societat. Doncs bé, en cas que l'enriquiment dels rics fes enriquir els pobres, aquests deixarien de ser-ho des del punt de vista de la pobresa absoluta. Passarien a tenir aquells béns imprescindibles per a sobreviure que ara no tenen. Però seguirien éssent pobres des del punt de vista de la riquesa relativa -que també és important-. Suposem -encara que sigui molt suposar- que es dona una situació econòmica en la qual als rics el enriqueix més l'enriquiment dels pobres que el seu empobriment. En aquest cas, com que tots van ascendint en el seu nivell de riquesa, les diferències es mantenen, i cadascú mantén la seva posició relativa dins del conjunt. Amb la qual cosa, els pobres des del punt de vista relatiu, en relació al conjunt, segueixen sent igual de pobres que abans. Volem fer, encara, una precisió: si el capitalisme, efectivament, portés a una situació en la qual els pobres anessin avançant en la seva situació de pobresa absoluta, és a dir, que teinguessin la casa, l'escola, la salut, la feina i el menjar que ara no tenen, això seria un avenç importantíssim. Tan important que potser només per això ja hauriem d'estar disposats a acceptar el capitalisme, malgrat la seva immoralitat de partida -i malgrat que això suposés una degradació molt acusada de la pobresa relativa-.

4. La "segona combinació", és a dir, la democràcia social-liberal, l'Estat del benestar, seria, en aquesta perspectiva, una etapa intermitja, de transició des de la modernitat cap a una nova manera d'entendre la societat, postmoderna (en clau positiva). D'alguna manera, es pot considerar que correspon a la "postmodernitat negativa".

Fixem-nos que la "postmodernitat negativa" es desenvolupa al llarg de tot el segle XX; i, de la mateixa manera, la democràcia liberal-social és un procés que arrenca de les lluites del moviment obrer a principis del segle XX i que es va desenvolupant durant tot el segle, fins a configurar-se en el que ara reconeixem com a l'Estat del benestar. La coincidència encara va més enllà. En l'ordre filosòfic i cultural, la segona guerra mundial és esdeveniment decisiu que fa perdre consciència definitivament del fracàs de la modernitat, consciència que caracteritza per damunt de tot la "postmodernitat negativa". I en l'ordre social, políticoeconòmic, és també la segona guerra mundial i l'anàlisi de les seves causes la que força la construcció de l'Estat del benestar, un cop arribada la postguerra.

5. No obstant, aquella experiència dels països de l'est i de l'antiga URSS no pot ser considerada, en rigor, socialista, sinó, més aviat, una forma de capitalisme d'Estat.
6. Es podria anomenar també "socialisme democràtic", en el benentès que el nom no doni lloc a confusió. Si aquí parlem de "socialisme democràtic" ens referim a una cosa diferent de la "socialdemocràcia": aquesta correspon al que hem anomenat "segona combinació", mentre que aquell es refereix a la "tercera". La socialdemocràcia equival a la democràcia liberal-social, a l'Estat del benestar i, per tant, cau encara dins l'àmbit de l'economia capitalista -tot i que equilibrada per la democràcia-. Això és el que la diferencia del "socialisme democràtic", que ja no és capitalista.
7. En aquest punt seguim una proposta concreta, que és la de l'economista nord-americà David Schweickart, exposada en la seva obra *Against Capitalism*, traduïda al castellà amb el nom de *Más allá del capitalismo*. De fet, tota la part més concretament econòmica de la nostra reflexió global està directament inspirada en aquesta obra.
8. La desigualtat derivada de l'existència del mercat financer capitalista atempta contra la democràcia en la mesura que dona molt poder de pressió política a unes minories riques, i això entra en contradicció amb l'efecte beneficiós per a la llibertat d'expressió i de pensament -i per a la democràcia, en conseqüència- que té la llibertat d'empresa. Per altra banda, l'alienació derivada del mercat laboral perjudica greument l'eficiència del sistema econòmic capitalista (l'anomenada eficiència X, relativa a l'eficiència interior de l'empresa), la qual cosa acaba anul·lant, indirectament, els beneficis de l'eficiència en l'assignació de recursos que el mercat competitiu de béns i serveis fomenta.
9. Cal recordar que tot això ho fa sense inhibir l'esperit empresarial, sinó tot el contrari -tanmateix, ara aquest esperit no està renyit amb la democràcia interna de les empreses-. Ho fa sense inhibir la capacitat d'innovació ni el dinamisme. Ho fa a partir de la competència entre empreses en un mercat lliure de béns i serveis, fonamentat en la llibertat d'empresa, que és una cosa diferent del capitalisme. En el socialisme de mercat les empreses són tan creatives com en el capitalisme, ja que de cara enfora la competència entre elles seria la mateixa, però encara molt més eficaces, perquè de cara endins serien molt més cooperatives que les empreses capitalistes.
10. Recordem que la solució postmoderna davant de les contradiccions de la raó moderna no és rebutjar la raó i caure en un irracionalisme evasiu. Amb aquesta actitud evasiva es podria pensar en prescindir de la transformació econòmica. Per contra, la postmodernitat positiva el que fa és desdogmatitzar la raó i aliar-la amb la moral nascuda de la gratuïtat. Així, la solució a l'economicisme no és prescindir de l'economia, sinó desdogmatitzar-la, també, i aliar-la amb la democràcia.

*C*reiem que el futur
pot ser millor que el
passat, que els canvis
són possibles.